

ŠVIEŠA

No. 3

LIEPA-RUGPIŪTIS-RUGSĒJIS, 1965

XXXI

ALDID

1915 - 1965

50

METU

Trusk Helen 187
6636 No. Keota Ave.
Chicago, Ill. 60646

Jubiliejuš

R. Feiferis
1965

ŠVIESA

The *Light*

Prenumeratos kaina: metams \$1.00
Pavienis numeris 25c

Politikos, Mokslo, Meno ir Literatūros
Trimėnesinis žurnalas

Leidžia Amerikos Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugija, 102-02 Liberty Ave., Ozone Park, N. Y., 11417

Entered as second class matter at the Post Office at Jamaica, New York, under the Act of March 3, 1879

Redakcinė komisija: R. Mizara, A. Bimba. Atsakomingsis redaktorius: A. Bimba

No. 3

Liepa-Rugpiūtis-Rugsėjis (July-August-September), 1965

XXXI

Ketvirtis šimtmečio Tarybų Lietuvai

Netiecia, kad laikas matuojamas tik sekundėmis ir dienomis. Dvidešimt penkeri Tarybų Lietuvos gyvenimo metai matuojami Vilniaus statybų keliamųjų kranų ir televizijos įrenginių aukščiu, išaustų audinių metrais ir asfaltuotų kelių kilometrais, Kauno marių ir Klaipėdos uosto gilumu, Jonavos ir Kėdainių chemijos kombinatų tūriu; jis pasveriamas Naujojoje Akmenėje pagaminto cemento, lietuvių žvejų Atlante pagautų žuvų tonomis. Tarybų Lietuvos dvidešimtmetis matuojamas milijoniniais išleistų knygų tiražais, dešimtimis originalių operų, baletų, pjesių pastatymų, pergalės laurų vainikais, kuriuos parsiveža mūsų talentingi meno meistrai ir kultūros veikėjai iš tarptautinių konkursų.

Taip Lietuvos rašytojas ir kultūrininkas Albertas Laurinčiukas 25-tų tarybinių metinių dienomis rašė Vilniaus "Literatūroje ir Mene". Taip, tas ketvirtis šimtmečio, kurį mūsų senoji tėvynė gyveno socialistiniu gyvenimu, matuojamas ne vien chronologija. Tai laikotarpis, kuris mummyse, pažangiuose Amerikos lietuviuose, giliai išraižytas sąmonėje ir atmintyje visa jausmų gama — nuo skaudaus džiaugsmo iki širdį veriančio sielvarto.

Nepamirškime ir to sielvarto, nes be jo džiaugsmas negali būti matuojamas ir lyginamas.

Mes atsimename tas skaisčias vasaros dienas prieš dvidešimt penkis metus, kuomet per platųjį Atlantą į mus plaukė kablegramos: Lietuvoje, toje tolumoje, bet tuo pačiu laiku taip artimoje ir iš kiekvieno ruožo pažįstamoje Lietuvėlėje, laisvai plasnoja laisvės vėliavos, laisvai skamba Internacionalas, žėri naujas pavadinimas transparentuose—SOCIALISTINĖ LIETUVOS RESPUBLIKA—paskui—TARYBŲ LIETUVA.

Mes nebuvo fiziniai didžioje 70,000 minioje masinėje demonstracijoje Kaune; mes nebuvo fiziniai smėlėtos Aukštaitijos kaime, kai biedniokai pajuto, kad jie šeiminkai; mes nematėme švintančio Cvirkos veido, negirdėjome paleistų iš kalėjimų revoliucionierių kalbų, neįteikėme jiems gėlių...

Nebuvo, — bet ir buvome. Taip, buvome. Buvome ir sekančią vasarą — tamsią, kraujuotą, vasarą skaldytų galvų ir bombų sčeveldrų purienų laukuose — vasarą, kuomet klykė nekalti kūdikiai ir buožių sūnūs su baltais raisčiais ant rankovių staugė parblokštiems biedniokams: Norėjai žemės —

še tau... Buvome su Lietuva tą vasarą, kuomet jos laimę nutraukė nacinis okupantas.

Paskui — išsilaisvinimas ir du dešimtmečiai įtemptos statybos, kūrybos, pažangos.

Prieš dvidešimt penkis metus socializmas buvo atsteigtas Lietuvoje taikingai. Profesorius J. Žiugžda tą procesą tiksliai apibūdino vienu paragrafu:

“Fašistinės santvarkos nuvertimas ir politinės valdžios užkariavimas įvyko kaip nuoseklus istorinis procesas. Broliška Tarybų Sąjungos pagalba lietuvių tautai, izoliavusi reakcinę buržuaziją nuo Vakarų imperialistų pagalbos, įgalino Lietuvos Komunistų partijos vadovaujamus darbo žmones įvykdyti revoliucinį perversmą bendru galingu revoliuciniu išstojimu be ginkluoto sukilimo.”

Tik nacinės okupacijos siaubas neleido tos didžios taikingos permamos likti taikinga. Laurinčiukas rašė:

Šiandien — didelės ir reikšmingos šventės išvakarėse — mes dar kartą prisimename tuos lemtingus lietuvių tautai įvykius. Tarybų Lietuvoje dabar gyvena apie tris milijonus žmonių, ir beveik trečdalis jų yra gimę jau po atmintinų Tarybų valdžios atkūrimo dienų ir netrukus po to užgriuvusios fašizmo siaubo bangos. Jaunoji karta apie šiuos įvykius žino tik iš knygų puslapių, muziejų stendų, pasakojimų. Bet ji privalo visa tai gerai žinoti ir neužmiršti.”

Paminklai kančioms ir aukoms tebestovi ir kiti dar bus statomi. J. Marcinkevičiaus liūdna giesmė ir aistrus šauksmas apie kraują ir pelenus dar aidė, Bogdano Pirčiupio motina dar budė ir neleidžia pamiršti. Bet kaip tik dėl to sukaktuvės tokios džiugios.

-:- -:- -:-

Per palyginti trumpą savo gyvavimo laikotarpį Tarybų Lietuva gali didžiuotis didžiaisiais laimėjimais visose gyvenimo ir kūrybos srityse. Gražiai Lietuvoje šiandien klesti kultūra-menas.

Lietuvos kultūros ministras J. Banaitis sako:

“Lietuvių nacionalinė kultūra tikrai suklestėjo tik per 25 Tarybų valdžios metus, praturtėjusi broliškų tautų ir visų pirma didžiosios rusų tautos kultūros lobiais. Ji rū-

pestingai saugo pažangųjį praeities palikimą, atgaivina ir puoselėja pažangias tradicijas.

Svarbią vietą dabartiniame Lietuvos kultūriname gyvenime užims literatūra. Ji kelia reikšmingas dabarties problemas.

Nemažų laimėjimų visasąjunginėje bei tarptautinėje arenoje pasiekė ir lietuvių dailė.

Sparčiai vystosi lietuvių profesionalinė muzika, kurios tikroji jaunystė prasidėjo tik Tarybų valdžios metais.

Tiktai tarybiniais metais prasidėjo lietuvių kino meno istorija. Nacionalinės kinematografijos organizatoriams daug padėjo broliškų tarybinių respublikų kino studijos ir kinematografijos meistrai.

Sudarytos palankios sąlygos liaudies talentams klestėti. Kaimo vietovėse veikia daugiau kaip tūkstantis kultūros namų, dirbančių didžiulį darbą telkiant muzikos, dramos, šokio mėgėjus į saviveiklos kolektyvus. Nuolat kyla jų meistriškumas, savo meniniu lygiu artėdamas prie profesionalaus.

Labai populiarios yra tradicinės respublikinės dainų šventės.”

Ypač dideliais pasiekimais Lietuva gali didžiuotis pramonės srityje. K. Kairys, Ministrų Tarybos pirmininko pirmasis pavaduotojas, sako:

“Daugelis prisimename, jog nacionalistinei buržuazijai viešpataujant, apraizgyta užsienio ekonomika, apraizgyta užsienio monopolijų finansinėmis ir diplomatinėmis pinklėmis, turėjo vykdyti jų valią. Stambesnės įmonės priklausė šiems monopolijoms. Likusios buvo smulkios, pusiau amatininkiškos. Niekas nesistengė panaudoti krašto gamtos išteklių, kasmet augo bedarbių skaičius.

Palyginti neseniai Lietuva teturėjo du stambius pramonės centrus — Vilnių ir Kauną. Dabar jų skaičių papildė Klaipėda, Šiauliai, Panevėžys ir kai kurie kiti miestai. Didelės pramonės įmonės auga eilėje rajonų centrų. Šių centrų vystymas numatytas respublikos gamybinių jėgų išdėstymo schemeje, kurią paruošė mūsų mokslininkai-ekonomistai.

Pusantrądu kartus išaugo per kelerius metus Kėdainių ir Jonavos gyventojų skai-

čius. Šiuose miestuose atsirado Lietuvos didžiosios chemijos pirmagimiai — chemijos kombinatas ir azotinių trąšų gamykla, kurios tiekia šalies pramonei sieros rūgštį, aliuminio fluoridą, o žemės ūkiui — paprastą ir granuliuotą superfosfatą, amoniako vandenį.

Prieš dešimt su viršum metų Lietuva ėmė statyti laivus. Pradžioje tai buvo velkamos baržos, o dabar jūras ir vandenynus skrodžia dideli refrižeratoriniai žvejybos traleriai, kuriais aprūpina žvejus Klaipėdos Baltijos laivų statykla. Čia taip pat statomi plaukiojantys dokai, kuriuose laivai remontuojami neiškeliant jų į krantą.

Septynmečio metais žymiai padidino gamybą mašinų bei prietaisų įmonės. Daugiau kaip penkis kartus išaugo elektrotechnikos dirbinių ir staklių gamyba. Naujai sukurta elektronikos pramonė.

Lietuva, kuri dar neseniai įsiveždavo paprasčiausius įrengimus, užima ketvirtą vietą Tarybų Sąjungoje pagal metalo piovimo staklių gamybą. Mūsų įmonės išleidžia sudėtingą skaičiavimo techniką, suvirinimo agregatus, televizorius, radijo imtuvus, labai tikslus matavimo prietaisus bei kitus gaminius, prilygstančius geriausiems pasaulio technikos pavyzdžiams.”

O rašydamas apie Lietuvos kaimą, žemės ūkio ministras M. Grigaliūnas sako:

“Kaip gyveno Lietuvos kaimas buržuazijos valdymo metais? Daugiau kaip ketvirtis milijono ūkių, išskaidytų vienkiemiais. Trečdalį su viršum žemių, dargi geriausių, valdė 27 tūkstančiai dvarininkų ir buožių, o didžiulė masė smulkiųjų valstiečių ir kaimo pusiau proletarų skurdo. Jiems priklausė tik šeštadalys visų krašto žemių, bet tai sudarė pusę visų ūkių. Darbo valstiečius žiauriai engė ir plėšė kaimo turtuoliai, bankai, buržuazinė valstybė, o taip pat kapitalistinės Vakarų monopolijos, kurios grubiai kišosi į visą “nepriklausomą” Lietuvos ūkinį ir politinį gyvenimą. Valstiečius nuolat lydėjo sunkus darbas, vargas ir skurdas. Vyresniosios kartos žmonės atmena, kaip anais laikais žemdirbiui neretai tekdavo at-

imti iš savo vaikų paskutinį lašą pieno, kad galėtų sumokėti mokesčius ir išsilaikyti savo varganame ūkyje. Tūkstančiai ūkių buvo parduodama iš varžytinių.

Žemės ūkio materialinė-techninė bazė iš esmės nepalyginama su tuo, ką turėjo mūsų valstietis buržuazinio režimo metais. Senajame Lietuvos kaime didžiausias “mechanizmas” buvo arklinė šienapiovė, plūgas. Tik dvarininkai ir buožių ūkiai turėjo 430 traktorių, keliasdešimt sunkvežimių. Šiandien respublikos kolūkių ir tarybinių ūkių laukuose dirba daugiau kaip 26 tūkstančiai traktorių, 2,600 grūdų kombainų, daugiau kaip 15 tūkstančių automašinų ir daug kitos sudėtingos technikos. Jeigu anksčiau žemės ūkio energetiniame balanse 80 su viršum procentų traukiamosios jėgos sudarė arkliai, tai dabar jų daliai tenka 4 procentai, o 96 procentai mechaniniams varikliams. Šlovingąsias 25-ąsias metines mūsų kaimas sutinka nutviskęs elektros šviesa: respublikoje baigtas visų kolūkių ir tarybinių ūkių elektrifikavimas.”

-:- -:- -:-

Kartu su darbščiaja Lietuvos liaudimi mes džiaugiamės tais mūsų senosios tėvynės laimėjimais. Mes neabejojame, kad drąsiai eidama tarybiniu keliu per ateinantį šimtmečio ketvirtį ji apsilauks dar stebuklingesniais pasiekimais.

MANOJI LIETUVA

Lietuva! Kiek tu kartu sušaudyta kėleis
 Iš griuvėsiu juodu, iš kraupių pelenų,
 Kad ir vėlei žydėtų pavasarį gėlės,
 Vėjas neštų neblėstantį aidą dainų.

Kad išengtum į ateitį naują ir šviesią —
 Mes į darbą atėjome lyg milžinai.
 Kyla miestai. Kranai strėles tiesia,
 Raižo dangų lėktuvų sparnai.

Panaši i vilnijančią upę neramią,
 Aidi skamba galingoji darbo daina.
 Aš kartoju: “O būk, mano mylima žeme,
 Visada nuostabi, visada būk jauna!”

Br. Ribokas

Mano pažintis su Literatūros Draugija

JONAS BULOTA

Mano pirmoji pažintis su Amerikos lietuvių darbininkų literatūrine draugija ir jos leidiniais prasidėjo gana netikėtose aplinkybėse. 1941 m. rugpiūčio mėn. Paneriuose hitlerininkai nužudė advokatą A. Bulotą. Netrukus okupantai barbariškai sunaikino ir vertingą biblioteką Marijampolėje (dabartiniame Kapsuko mieste). Pavyko išgelbėti vos keletą knygų. Vienos iš jų tituliniam lape suradau įrašą: „Adv. Andriui Bulotai — A. Petrika, 11.IX.39.“ Tai buvo dr. A. Petrikos knyga „Lietuvių tautinio atgimimo pionieriai“, išėjusi 1939 m. Amerikoje, 44-sis iš eilės LLD leidinys, su autoriaus dedikacija atsiųstas į Lietuvą. Tai, ką kalbėjo A. Petrika savo straipsniuose-paskaitose apie mūsų literatūros klasikų, buvo nauja ir negirdėta, todėl knygą ryte prarijau akimis. Autorius naudojosi ne tik buržuazinės Lietuvos literatūros istorikų pateikta medžiaga, bet ir geriausiais straipsniais, paskelbtais pažangioje Amerikos lietuvių spaudoje, TSRSėjusiuose lietuviškuose žurnaluose. „Naujoji gadyne“, „Šviesa“, „Komanaras“, „Kibirkštis“, „Priekalas“ V. Kapsukas, Z. Angarietis, pagaliau ir patsai knygos autorius A. Petrika — visa tai man buvo nauji, negirdėti pavadinimai ir vardai. Didele dalimi nauji, negirdėti, drąsūs buvo ir išdėstyti knygoje teiginiai apie lietuvių literatūros ir kritikos klasikų.

Baigėsi karas. Knygą jau nereikėjo slėpti nuo „blogos“ akies. Studijuojant pokario metais Vilniaus universitete, A. Petrikos knyga man buvo tarsi pirmasis lietuvių literatūros vadovėlis, kuriame stengiamasi objektyviai ir visapusiškai vertinti literatūrinį palikimą. Geresnio vadovėlio tuomet nebuvo. Iš šios knygos pabaigoje pridėto anksčiau LLD leidinių sąrašo išrinkę reikalingus pavadinimus, kartu su draugais rausėmės bibliotekose, ieškodami V. Kapsuko „Jono Biliūno biografijos“ ir „Caro kalėjimuose“, R. Mizaros romanų, St. Matulaičio, P. Vilūno ateistinių knygų ir kitų įvairių autorių veikalų. Nelengva buvo surasti to-

kius leidinius — buržuazinės Lietuvos bibliotekos jų nelaikė, tačiau tai neatbaidė mūsų. Ko neradome po karo audros naujai komplektuojamose bibliotekose, ieškojome pas knygos mylėtojus, mokytojus, kolekcionierius. Ieškojome ir radome. Ne ant vienos tokių sunkiai „sumedžiotų“, anksčiau nepageidaujamų Lietuvoje knygų buvo jau pažįstamas užrašas „Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijos leidinys“.

Iš pirmo žvilgsnio knyga atrodo gana paprastas, nesudėtingas dalykas. Paėmei, išleidai ir tegul žmonės skaito. Tuo tarpu knygos kelias iki skaitytojo dažnai būna ilgas ir sudėtingas. 1916 m. į JAV atvažiavęs V. Kapsukas įstojo į LLD ir atidavė knygos apie J. Biliūną rankraštį. Sekančiais metais „Jono Biliūno biografija“ išvydo šviesą. Nedidelis šios knygos tiražas greitai išseko, o jos egzemplioriai, patekę į Lietuvą, greitai tapo bibliografinėmis retenybėmis. Apie tokio leidinio pakartotiną perspausdinimą buržuazinėje Lietuvoje nebuvo ko ir galvoti. Gi nesusipažinus su V. Kapsuko darbu apie J. Biliūną, kuriame išdėstoma rašytojo pažiūrų evoliucija, pateikiama gal būt ant visados žuvusių asmeniškų laišku ištraukos, negalima pilnai įvertinti J. Biliūno literatūrinio palikimo ir jo visuomeninės veiklos. Hitlerinė okupacija, atstatomasis pokario laikotarpis ilgiems metams nutęsė tokių V. Kapsuko veikalų, kaip „Jono Biliūno biografija“, „Caro kalėjimuose“, „Pirmoji proletarinė revoliucija“, pirmą kartą išleistų LLD, pakartotiną leidinį Lietuvoje. Tik 1958 m. atskiru leidiniu išėjo Vilniuje „Pirmoji Lietuvos proletarinė revoliucija ir Tarybų valdžia“, o 1962 m. — V. Kapsuko raštų 4-tame ir 5-tame tomuose — „Caro kalėjimuose“ ir „Jono Biliūno biografija“.

Nesunku suprasti, kokį svarbų ir atsakingą darbą nuveikė LLD, išleisdama šias ir daugelį kitų knygų, kuriomis naudojosi ir dar naudojasi šimtai ir tūkstančiai skaitytojų Lietuvoje: studentai, istorikai, žurnalistai, mokytojai, literatai, aukštųjų mokyklų

dėstytojais. LLD išsaugojo ateities kartoms neįkainuojamą lietuvių kultūros lobyną. Jei ne LLD leidybinė veikla, daugelio tų knygų rankraščiai būtų žuvę per tuos neramius, pilnus karų, revoliucijų ir įvairių pasikeitimų dešimtmečius Europoje.

*

Šios pažangios Amerikos lieuvių darbininkų draugijos veiklą buržuazinės Lietuvos kultūros istorikai ir spauda stengėsi nutylėti. Veltui ieškotume medžiagos apie LLD darbą ir leidinius plačiame straipsnyje "Amerikos lietuviai", išspausdintame 1933 m. "Lietuviškos enciklopedijos" pirmame tome. Mes čia, Lietuvoje, plačiau su LLD istorija susipažinome tik pokario metais, kai susidarė galimybės gauti ir peržiūrėti visą šios draugijos nuo 1934 m. leidžiamo trimėnesinio žurnalo "Šviesa". Šiandien mums visiems skaudu, kad LLD narių tarpe nėra Leono Prūseikos, kurį negailestinga mirtis išplėšė iš gyvųjų tarpo 1961 m. kovo 24 d. Pagerbdamas šio vyro nuopelnus LLD, A. Petrika rašė: "Jis ją 1915 m. sukūrė, jai dirbo ir ja sielėjosi iki pat savo amžiaus galo. Ne veltui jis vadinamas ALDLD tėvu; jis pilnai to vardo vertas" ("Šviesa", 1962, Nr. 1). Apie LLD įkūrimą ir veiklą glaustai, kukliai, bet turiningai papasakojo pats L. Prūseika savo knygoje "Atsiminimai ir dabartis", jau sulaukusioje dviejų leidimų — Amerikoje ir Lietuvoje. Pasidžiaugęs, kad nepraėjus metams nuo draugijos įsteigimo jau turėta apie tūkstantį narių, kad greitai pasirodė pirmosios knygos, L. Prūseika pastebi, kad LLD "buvo gimusi po laiminga žvaigžde". Kukliai nutylėdamas savo vaidmenį organizuojant LLD ir nugalint pirmuosius sunkumus, iš draugijos veteranų jis suminėjo tik V. Kapsuką, K. Steponavičių ir J. Benesevičiūtę-Šukienę. Tačiau mes žinome, kokius didelius sunkumus teko nugalėti L. Prūseikai ir jo bendražygiams ugdant LLD, kovojant su jos priešais, leidžiant knygas ir kitus spausdinius. D. M. Šolomskas straipsnyje "Mūsų darbo 30 metų sukaktis", greta gausios medžiagos apie draugijos istoriją ir veiklą, priminė tokį įdomų faktą:

"Laike Lietuvių Socialistų Sąjungos per-

siorganizavimo saujelė Grigaičio ir Michelsono sėbrų buvo pasiryžę Draugiją pasmaugti ir pasisavinti jos išdą. Bet jų planai susmuko: 1921 metais Draugija sėkmingai persiorganizavo, dar tūkstančiai naujų narių prisidėjo ir veikla pagyvėjo" ("Šviesa", 1945, Nr. 1). Iš tikrųjų, minėdama savo 30-ties metų sukaktį, LLD jau buvo išleidusi 51 knygą apie 200,000 egz. tiražu, sėkmingai ruošė paskaitas, vakarus, iškylas, leido iškovojusį simpatijas tiek Amerikoje tiek ir Lietuvoje žurnalą "Šviesa".

Aktyvus LLD narys J. Kaškaitis (kurį mirtis dar visai neseniai atskyrė nuo idėjos ir plunksnos draugų) savo atsiminimų knygoje "Kovos sūkuriai" rašė, kad ši draugija "apie 1926-1928 metus buvo pasiekusi aukščiausią savo klestėjimo viršunę". Tikriausiai, LLD tais metais turėjo daugiausiai narių, išleido daugiausiai knygų ir t.t. Mums atrodo, kad tokių klestėjimo viršūnių draugija turėjo ir daugiau, tik jos matuotinos kitu mastu. Imkime kad ir Didžiojo Tėvynės karo metus. Greta įvairių spaudinių, išleistų tais metais LLD iniciatyva ir lėšomis, randame tokias rimtas antifašistines knygas, kaip H. Džonsono "Tarybų galybė" (1941 m.), išverstą J. Kaškaičio; net 12 autorių kolektyvinį darbą "Amerikos demokratijos steigėjai" (1942 m.); Lietuvos rašytojų kūriniai apie ilgaamžę mūsų tautos kovą prieš vokiškuosius grobikus "Didysis lietuvių tautos priešas" (1943 m.); K. Korsako redaguotą knygą "Lietuva ugnyje" (1944 m.), kurioje surinkti geriausi Lietuvos rašytojų kūriniai apie lietuvių tautą ir jos kovą prieš hitlerinės okupacijos jungą antrojo pasaulinio karo metais.

Virš dešimties lietuviškų antifašistinių knygų ir brošiūrų, išleistų sunkiais mūsų liaudžiai metais — ar tai ne didžiulis LLD nuopelnas? Leisdama šias knygas, LLD įrodė, kad visuomet, ir pačiais sunkiausiais momentais, buvo ir liko ištikima gimtojo Nemuno krašto liaudžiai, visuomet ėmė širdin jos vargus ir rūpesčius, džiaugėsi jos džiaugsmiais.

Gera knyga, kaip ir geras vynas, su praūžiančiais metais gerėja. V. Kapsuko, St. Matulaičio, L. Prūseikos, J. Kaškaičio, R. Mizaros, A. Bimbos, A. Petrikos ir dauge-

lio kitų autorių knygos, kurių iki šiol LLD išleido apie septynias dešimtis, sudaro rimtą ir svarų indėlį į pažangią lietuvių literatūrą, mokslą, istoriją. Ir nors šiandien pažangių Amerikos lietuvių rašytojų knygos, greta LLD, gausiai leidžiamos gimtajame krašte (nuo 1949 m. iki šių dienų Lietuvoje pasirodė virš 30 knygų daugiau kaip 300,000 egz. tiražu) draugijos leidiniai ir toliau vaidina didelį ir svarbų vaidmenį kultūriname lietuvių tautos gyvenime.

Minėdamas LLD 30 metų sukaktį, A. Bimba rašė:

Šiandien Lietuvių Literatūros Draugija, tartum tasai šimtametis lietuviškas ažuolas, yra pažiba ir pasididžiavimas visų pažangiųjų Amerikos lietuvių. Ji tebesijaučia jaunutė, nepaisant mūsų, jos narių, geroko senstelėjimo; ji tebėra pilna energijos ir pasiryžimo, ji mojas naujiems, didiems darbams" ("Šviesa", 1945, Nr. 1).

Iš tikrųjų, tik didžiulės energijos ir visuomet jaunos dvasios žmonės galėjo išsaugoti LLD ir jos periodinį leidinį "Šviesą", kai virš pažangiųjų Amerikos žmonių iškilo marktizmo šmėkla, kai negailestinga mirtis rovė iš LLD narių tarpo auką po aukos. Nėra gyvųjų tarpe S. Jasilionio, L. Prūseikos, V. Jakščio, J. Kaškaičio ir daugelio kitų draugų, aktyvių LLD narių ir rėmėjų. O vistik ši draugija nugalėjo visus sunkumus, praėjusiais metais atšventė savo žurnalo "Šviesos" trisdešimtmetį ir toliau savo gretas skaičiuoja tūkstančiais!

Jubiliejinio "Šviesos" numerio vedamajame "Mūsų žvilgsnis į ateitį" randame įrašytus tokius žodžius: "Visuomet reikia atsiminti, kad jeigu LLD bus gyva ir tvirta, gyvas ir tvirtas bus visas pažangusis Amerikos lietuvių judėjimas, klestės mūsų pažangioji spauda, gyvuos meniniai kolektyvai (mūsų šaunieji chorai), kolonijose bus gausu kultūrinių parengimų, visiems, nepaisant jau mūsų didelės daugumos didžiulės metų naštos ant pečių, gyvenimas bus linksmesnis ir prasmingesnis, mūsų prakilniosios darbininkiškosios idėjos, kurioms esame paaukoję pačias gražiausias savo gyvenimo dienas, dar plačiau išplės sparnus".

Kažin ar galima būtų trumpiau ir gra-

žiau nubrėžti LLD tikslus ir uždavinius, nusakyti jos veiklos energijos šaltinį.

Iš visos širdies linkime Amerikos Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugijai būti jaunai ir sekanti penkiasdešimtmetį, tvirtai laikyti darbininkiškųjų idėjų vėliavą savo sutelktų gretų rankose.

Justas Paleckis

LIEPOS DVIDEŠIMT PIRMOJI

Vasaros žiedais mums moja
šventė Lietuvos linksmoji —
Liepos Dvidešimt Pirmoji.

Minim pradžią didžio kelio —
Iš klampynių ir takelių
Jis į saulę liaudį kelia.

Kraštas mūs tą liepos rytą
Laisvės vėliavom pražydo,
Veidas Lietuvos nušvito.

Nugramzdinom juodus darbus
Tų, pirmiau kas buvo svarbūs,
Nebskambės daugiau jų varpas.

žlugo juodos, piktos jėgos,
Dingo dvasioje paliegūs,
Negražins senovės niekas.

Liaudis amžiams pasiryžo
žemėn trenkt vergijos kryžių,
Vargą naginių ir vyžų.

Tie, kas buvo paskutiniai,
Tapo patys pirmutiniai
Ir atgavo jie Tėvynę.

Lenino kilnių idėjų
Sėklą gausiai mes pasėjom,
Nenugaišo ji pavėjui.

Matom ją vešliai išaugus —
žmogus žmogui brolis, draugas,
Mes tautų šeimynoj saugūs.

Nūn vienybėje galinga
Mūsų liaudis išmintinga
Stato rūmą stebuklingą.

Ateitį mes kūriam šviesią,
Laimėn platų kelią tiesiam,
žinom pergale laimėsią.

Mes dėkingi Literatūros Draugijai

Minint Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijos (ALDL) garbingąjį 50-ųjų metinių jubiliejų, negalime neprisiminti San Paulo mieste buvusios 41-osios kuopos veiklos ir Jungtinių Amerikos Valstijų lietuvių pažangioms Brazilijos lietuvių organizacijoms paramos.

Dar "Susivienijimo lietuvių Brazilijoje" (SLB) laikais buvo užmegsti ryšiai su Tilžės laikraščiu "Balsas", vėliau Tarybų Sąjungoje žurnalu "Priekalas", Minsko — "Raudonasis artojas", su kitomis užsienio pažangiomis organizacijomis. Kai 1930 metais Lietuvos buržuazinių nacionalistų atvira išdavystė buvo politinės policijos uždarytas SLB, jo laikraštis "Garsas" ir keliolika veikėjų ištremta į fašistinę Lietuvą, iškiilo skubus reikalas naujai organizuoti kultūrinę veiklą Brazilijos kolonijoje.

Daugelis lietuvių dalyvavo Tarptautinės Raudonosios pagalbos veikloje ir pažangiaje braziliečių judėjime. Bet to neužteko. Dauguma mūsų tautiečių, vos spėjusių apšilti kojas imigracijoje, vietinės portugalų kalbos dar gerai nesuprato, nepažinojo nė vietos sąlygų. O kadangi ryšiai su pažangiomis JAV lietuvių organizacijomis jau buvo užmegsti, tai ir kilo mintis kreiptis į ALDL, kad Brazilijoje įsteigus draugijos kuopą.

Malonu prisiminti, kad atsakymo ilgai laukti nereikėjo. ALDL Centro Komitetas, teisingai supratęs ir įvertinęs mūsų pastangas, atsakė teigiamai. Taip ir gimė 1931 metais ALDL 41-oji kuopa San Paulo mieste. Nors prabėgę metai daug ką išdildė iš atminties, o neturint po ranka archyvinės medžiagos, sunku praeities įvykius, žmonių pavardes tiksliai nustatyti, bet neapsiriksimė pasakę, kad iš pirmųjų 41-os kuopos iniciatorių ir aktyvesnių jos veikėjų reikia paminėti Bronių Šabrinską, Joną Varkalį, Juozą Lekavičių, Joną Jokubką ir daugelį kitų visuomenės veikėjų, nuoširdžiai dirbusių kultūrinį darbą Brazilijos lietuvių tarpe.

ALDL 41-ąją kuopą įsteigti buvo nesunku. Buvę "garsiečiai" (taip emigrantai va-

dino "Susivienijimo Brazilijoje" narius) sukviesti į naujos organizacijos steigiamąjį susirinkimą kone visi atvyko, ir vietoje seniau buvusių SLB skyrių įsisteigė ALDL kuopos skyriai. Tokiu būdu San Paule 41-ji kuopa turėjo penkis skyrius — Vila Beloje, Mokoje, Kanindėje, Bom Retire ir Lapoje — apėmė kone visą miestą. Po to, keliais adresais pradėjo gausiai į Braziliją plaukti ALDL ir kitų pažangių organizacijų išleistos knygos, laikraščiai.

Knygas mums siuntė ne tik ALDL Centro Komitetas. Jas siuntė ir taip pat atskiros kuopos ir net atskiri nariai. Tokiu būdu, per trumpą laiką 41-oji kuopa buvo ap rūpinta grožine, politine, moksline ir ateistine literatūra.

Kaip žinoma, anuomet į Braziliją emigravo Lietuvos miestų proletarai, varžytinėse savo ūkelių netekę smulkūs valstiečiai, dvarų kumečiai ir tik vienas kitas inteligentas. Tokioje margoje emigrantų masėje apie klasių kovos dėsnius tuomet mažai kas tenusimanė. Bet patekę į naują priespaudą ir išnaudojimo aplinką, netruko užmegzti ryšius su ankstesniais kitų tautų ateiviais, vietiniais gyventojais, jau kovojančiais prieš savo išnaudotojus. Greit suprato, kad be vieningos kovos sėkmingesnis laimėjimas negalimas, todėl ėmė dėtis į tų kovotojų gretas. Tačiau, aišku, jiems trūko žinių. Štai čia ir atliko nemažą vaidmenį 41-osios kuopos skyrių bibliotekėlėse esamos knygos.

Šia proga reikia pažymėti, kad 1-ojo skyriaus bibliotekėlėje buvo 51 tomas knygų, 2-ojo skyriaus — 53 tomai, 3-ojo skyriaus — 43 tomai. Tai buvo, bendrai paėmus, nemaža, virš dviejų šimtų tomų bibliotekėlė.

Pirmą kartą savo gyvenime Brazilijos lietuviai skaitė ALDL knygas, kurios, lyg žibintas tamsią naktį rodė teisingą kelią sunkiame kovų kelyje.

Lietuviškieji buržuaziniai nacionalistai darė provokacijas prieš aktyvesnius pažangius lietuvių veikėjus. Pagaliau policijai pavyko užverbuoti išdaviką ir jo pagalba 1932 metų kovo 18 d. buvo susekta ir už-

pulta pagrindinio lietuvių laikraščio "Darbininkų žodžio" spaustuvė ir areštuota apie 30 veiklesnių draugų. Vėliau tapo uždarytas legaliai veikęs "Lietuvių artistinės ir sportinės kultūros klubas".

Tuo pačiu metu vietos buržuazinėje spaudoje pasirodė politinės policijos potvarkis, kad ryšium su pagrindinės spaustuvės suradimu, uždraudžiama "Amerikos lietuvių darbininkų literatūros draugijos 41-osios kuopos" ir "Amerikos darbininkų moterų organizacijos" veikla. Bet mūsų kuopos veiklos uždraudimas policiniu potvarkiu liko neįvykdytas. Dar su didesniu ryžtu ir konspiracija, dar gilesniame pagrindinėje veiklą tęsėme toliau. O konspiracijos reikėjo. Nes vien už tai, kad pas žmogų rasdavo knygą su Markso, Engelso ar Lenino vardu, grėsė ištrėmimas į fašistinę Lietuvą, arba keletą mėnesių kalėjimo. Todėl ir nenuostabu, kad knygos buvo slepiamos. Bet žmonės skaitė. Knygos plito po plačiąją Brazilijos teritoriją — kur tik buvo lietuviai, kas tik mokėjo lietuviškai skaityti. Tik dėka teisingą kryptį nušviečiančiai literatūrai Brazilijoje išaugo nemažas skaičius puikių žmonių, nepalaužiamų veikėjų kovo-

je prieš kapitalizmą. Ir tik tada, kai įsikūrė legali Vila Zelinos lietuvių jaunimo draugija "Kultūra", o vėliau — 1935 metų pabaigoje — "Lietuvių meno mėgėjų ratelis "Rytas", 41-osios kuopos pagrindinė veikla nustojo savo prasmės.

Kai karo metu Brazilijos valdančiuosius sluoksnius buvo apėmęs "komunistinis baubas" ir išleistas drakoniškais potvarkiais nuslopintas pažangus ateivių judėjimas, lietuvių kolonijoje vėl nebeliko nė vienos legalios organizacijos. Todėl pokario metu buvo kilusi mintis atgaivinti 41-osios kuopos veiklą. Bet stokuojant vieningo sutarimo, tie geri norai nebuvo įgyvendinti.

Nors dėl nuolat siautusios reakcijos, negalėjo Brazilijoje įsitvirtinti pažangi lietuvių organizacija, bet pasėtas grūdas davė brandų vaisių. Daugelis mūsų tautiečių įjungė į braziliečių liaudies gretas, petis į petį kovoja už šviesesnį darbo žmonių gyvenimą, už taiką ir draugystę tarp visų pasaulio šalių.

**Linas Valbasys
Antanas Zokas**

Vilnius
1965 m.

KAUNAS

Kaunas — miestas vienatinis,
kurį taip širdis pamėgo,
miestas nuostabus gimtinės,
kur jaunystės dienos bėgo.

Tavo kalnai, tavo slėniai,
ąžuolynai, pušynai,
gatvės, rūmai ne kasdieniai
ir giliausi vandenai

Į paveikslą susilieja
nuostabiausių gražumų,
o vaizduotė juos susieja
su padangių žydrumu.

Miestas mylimas, garsingas
visas amžiais ir laikais
žygiais protėvių didingais
ir brangiais jų palaikais...

Kas per amžius išstovėjo
krašto laisvės ant ribos,

priešus klojo ir genėjo
ir ugnyje ir žaibuos?

Dar tie akmenys ir plytos
tebestovi nuo senai,
kur išliko išbarstyti
tų didvyrių pelenai...

Miestas tu buvai garsingas
visais amžiais, būsi vis,
nes į žygdarbį didingą
tave šaukia ateitis.

Nauji mūrai ir asfaltai
ir gamyklos, fabrikai
skelbia svetui, kad neveltui
stojo tau nauji laikai.

Būsi tu šaunus ir moksle
ir gėrybių kūrime
ir garsėsi vėl pasauly
savo žygiais ir kilme!..

V. Jocaitis

Iš Lietuvių Literatūros Draugijos Praeities

D. M. ŠOLOMSKAS

Anglijoje gyvendamas Vincas Kapsukas iškėlė reikalą organizuoti literatūrai leisti draugiją. Apie tai plačiai buvo rašoma ir Jungtinėse Valstijose. „Kova“ 1915 m. 53-čiame num. rašė apie tik susikūrusią Lietuvių Literatūros Draugiją:

“Ne kas kitas, kaip galingesnės socialistiškos apšvietos reikalavimas iššaukė ir Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugijos gimimą ir tokį greitą josios išsiplėtojimą... Žmonės buvo to dvasinio peno išalkę, išsiil-

D. M. ŠOLOMSKAS

gę ir, nieko nelaukdami, miniomis puolė Lietuvių Darbininkų Literatūros Draugijon”.

Lietuvių Literatūros Draugija susiorganizavo antroje dalyje 1915 metų, o persiorganizavo vasarą 1921 metais. Organizacijoje dalyvavau, ir, sulyg savo supratimo ir jėgų, veikiau nuo pat pradžios. 1921 m. atstova-

vau 47 ir 149 Philadelphijos kuopas LLD persiorganizavimo suvažiavime.

Man teko veikti LLD Centro Komiteto sekretorium per 23 metus,— nuo 1930 m. iki 1953 metų pabaigos. Kiekvieneriais metais turėjau reikalų su šimtais draugų ir draugių. Per tuos metus nemažai buvo suorganizuota naujų kuopų, nemažai jų ir pakriko. Giliai įsitikinau, sakiau ir kartoju, kad L. L. Draugiją išauklėjo šimtai ir šimtai draugų ir draugių, kurie po sunkaus darbo dirbo organizacijai, dirbo už darbo žmonių laisvę, ateitį, šviesesnę ir geresnę gyvenimą.

Vadovaujantieji draugai ir draugės, kurie dirbo Draugijos auklėjimui, padėjo, bet tik ten turėjo pasisekimo, kur vietoje buvo draugų ir draugių, suprantančių reikalą. Kaip pavyzdžiui galiu priminti Buffalo, N. Y., ir Gary Indiana, miestus. Viename ir kitame mirus veikliems sekretoriams, liko beveik po 40 narių. Kelis kartus važiauvau ten aš, važiauoju ir Prūseika, atgaiviname kuopas, bet kaip tik išvažiuodavome, tai ir kuopos mirdavo. Garbė tiems, kurie dirbo, veikė ir auklėjo Draugiją. Gi iš savo pusės LLD kiekvieneriais metais išlavino ir paruošė šimtus draugų ir draugių, kurie atliko ir atlieka įvairius organizacijų darbus.

1935 metais „Šviesos“ Nr. 3, LLD 20-ties metų sukakties proga, rašiau: “Mūsų organizacijos kuopos kas metai surengia tūkstančius parengimų: prakalbų, prelekcijų, paskaitų, teatralių vaidinimų, koncertų ir kitokių parengimų. Mūsų kuopų nariai surenka tūkstančius dolerių aukų streikieriams, revoliuciniams politiniams kaliniams ir kitokiems darbininkų kovoms. Mūsų organizacijos nariai platina revoliucinę apšvietą. Mes išvien su kitomis darbininkų organizacijomis kovojame prieš karą ir fašizmą, už bedarbių reikalus, už ateivių darbininkų teises, už lygias teises negrams.”

Mes dalyvavome visos šalies darbo žmonių kovoje už apdraudą bedarbiams, už se-

natvės pensiją, dalyvavome pažangiečių suvažiavimuose ir eisenose.

Centro Komitetas kiekvieneriais metais ruošė maršrutus: A. Bimbai, R. Mizarai, V. Andriuliui F. Abekui, S. Sasnai, K. Petrikienei, L. Pruseikai ir kitiems kalbėtojams. Aš patsai kiekvieneriais metais turėjau ilgus prakalbų maršrutus. Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, vykau su prakalbamomis į New Yorko, Ohio, Michigano, Illinois ir Wisconsin valstijas. Užpuolė hitleriška Vokietija Tarybų Sąjungą, tą pat dariau. Vyko sakyti prakalbas ir kiti draugai. LLD Centro Komiteto sekretorius tuos maršrutus organizavo, tvarkė, padėjo kolonijų draugams ir draugėms, kad jie pavyktų.

Lietuvių Literatūros Draugija pergyveno daug sunkumų: didelį finansinį "kraką", kuriuo metu daugelis narių neteko paskutinių savo santaupų ir negalėjo net mažos duoklės užsimokėti, per kelis kartus pakilusią reakcijos bangą (1939—1941), ir vėliau po Antrojo pasaulinio karo. Buvo sukrėtimų ir nuo vidujinių nesutikimų. Bet visi jie buvo nugalėti, visi pergyventi.

Ryšiai su Lietuva

Amerikos pažangūs lietuviai niekad nepamiršo Lietuvos ir ten gyvenančių mūsų tėvų, brolių, seserų, giminių ir draugų. Jų vargai buvo ir mūsų vargais, ar tai Pirmojo pasaulinio karo metu, ar buržuazijos viešpatavimo, ar didžiojo Antrojo pasaulinio karo sunkiais laikais.

Mes dalyvavome buržuazinėje Lietuvoje įvykusiame "pasauliniame" lietuvių kongrese. LLD Centro Komitetui atstovavo J. Mažeika. Mūsų delegatai išreikalavo pasimatymą su politiniais kaliniais, nors jiems su jais ir neleido kalbėtis. Kongrese mūsų Draugijos išleistos knygos buvo pažiba tarp lietuviškų knygų.

Draugijos Centras turėjo ryšius su Lietuvos politiniais kaliniais. Mes jiems siuntėme knygų, "šviesos", o per specialį komitetą ir kitokios pagalbos. Smetonininkai uždraudė kaliniams su manimi susirašinėti, tai tada kaliniai man rašė laiškus kaip "giminei — dėdei". (1940 metais, kai jau Lietuvoje įsisteigė tarybinė santvarka, "šviesos"

Nr. 3 buvo paskelbti man rašyti politkalinių laišakai iš Bajorų, Raseinių ir Kauno kalėjų — Prano Damarkaus, Justo Rugieniaus ir T. Ainbinderio).

Kai 1926 metų pabaigoje Lietuvoje įsigalėjo fašistai, LLD kuopos suruošė šimtus prakalbų ir priėmė šimtus protesto rezoliucijų. Gi kada buvo šaukiamas JAV Lietuvių Priešfašistinis suvažiavimas, tai mūsų Draugija buvo viena iš uoliausių jo organizatorių.

1940 metais Lietuvos liaudis išsilaisvino iš fašistų viešpatavimo. Draugija suruošė maršrutus visai eilei veikėjų. Prakalbose buvo aiškinama naujas įvykis ir sveikinama laisvoji Lietuva. Centro Komiteto pirmininkas A. Bimba paruošė knygą "**Naujoji Lietuva**", kurios buvo atspausdinta apie 5,000 egzempliorių, o LLD ją išplatino.

Antrojo pasaulinio karo metu mūsų kuopos energingai rėmė karo laimėjimo pastangas: rinkome aukas įrengimui JAV bombanešių, rinkome ir siuntėm drabužius Lietuvos pabėgėliams ir jos gyventojams, moterys nūrė kojines ir megztinukus lietuviams raudonarmiečiams. Gi kada JAV Lietuvai Pagalbą Teikti Komiteto pirmininkas A. Bimba 1945 metais apsilankė Lietuvoje, o grįžęs parašė knygą "**Prisikėlusi Lietuva**", tai Draugija ją išleido virš 4,000 egz. tiražu ir išplatino.

Karo metu geresniam susipažinimui Amerikos lietuvių su Lietuvos istorija ir kovomis, Draugija išleido Lietuvos rašytojų dvi labai svarbias knygas — "**Didysis Lietuvių Tautės Priešas**" ir "**Lietuva Ugnyje**".

Čia tik keletas faktų, kurie rodo, kaip mūsų Draugija rūpinosi Lietuvos reikalais.

Knygos ir "šviesa"

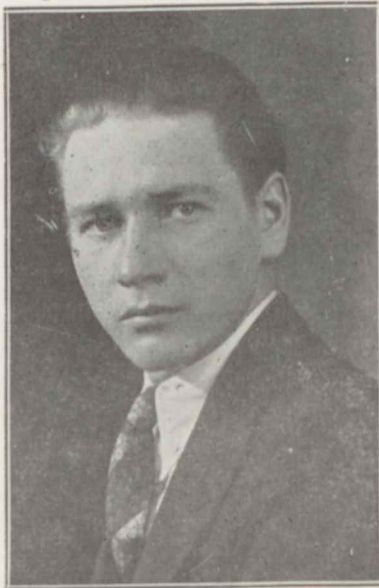
Žurnalą "šviesą" mes pradėjome leisti 1934 metų pradžioje. Organizaciniais darbais teko rūpintis man. Pradžioje "šviesą" redagavo R. Mizara, o nuo 1936 metų redaguoja A. Bimba.

Mano sekretoriavimo laikotarpiu Draugija išleido daug svarbių knygų: V. Kapsuko "**Pirmoji Lietuvos Proletarinė Revoliucija**", Dr. S. Matulaičio — "**Religija ir Jos Socialė**" (Tąsa 96-tam pusl.)

Prisimenant P. Pakalniškį ir jo veiklą

DR. ANTANAS PETRIKA

Š. m. birželio 13 d. Clearwateryje, Fla., nuo širdies smūgio ūmai mirė rašytojas-poetas ir visuomenininkas—**Pranas Pakalniškis**, išgyvenęs 57 metus. Jo palaikai sudeginti krematorijoje. Liko nuliūdusi žmona Adelė, duktė Francina ir trys vaikaičiai. Velionis buvo gimęs 1908 m. gegužės mėn. 12 d. lietuvių apgyventoje Bruklino dalyje, vadi-

PRANAS PAKALNIŠKIS

namoje Villiamsburgu. Tėvas buvo siuvėjas. Užsidirbęs kiek pinigų, su šeima 1913 m. išvyko pamatyti savo senąją tėvynę Lietuvą ir manė, kiek apsidairęs, grįžti į Ameriką. Tačiau 1914 m. kilo pirmas pasaulinis karas ir grįžti buvo neįmanoma. Dėlto jis Pavytinio kaime nusipirko dvidešimties dešimtinių žemės ūkį ir ten įsikūrė. Pranui, vyriausiam, teko augti didelėje devynių vaikų šeimoje.

Kiek paaugėjęs, Pranas tris žiemas lankė Kulmiškių pradžios mokyklą ir vieną žiemą Gelvonų progimnaziją. Toliau mokytis negalėjo, nes reikėjo padėti tėvui “ūkininkauti” — arti, akėti, galvijus apliuobti, naktį arklius ganyti ir kt.

Pamatęs, kad po karo Lietuvoje ūkininkauti buvo gana sunku, jis 1926 m. gruodžio 26 d. išvyko į savo gimtąją Ameriką ir apsigyveno Detroite. Apie to meto vargus Pranas savo atsiminimuose man rašė:*)

“Atvykau pačiu blogiausiu laiku, smarkiai galėjant ir vystantis depresijai. Be kalbos, be jokio amato, be turtingų dėdžių ar tetų, teko ragauti ir šalto ir šilto. Ieškodamas darbo atvykau į Newarką, N. J., iš ten į Elizabethą, o iš ten į Maine valstijos miškus. O po to patekau į Great Necką, N. Y. Čia mokiausi automobilių dažymo amato, paskui mėsininko, namų statybininko, etc. Dirbau visokius darbus. Elizabeth gyvendamas priklausiau bažnytiniam chorui, kuriam vadovavo muzikas J. Žilevičius. Jis mane pamokė šiek tiek muzikos ir skambinti fortepijonu.”

Su tokiu elementariu muzikos žinojimu Pranas Greatneke gyvendamas tapo choro Pirmyn vedėju; nesudėtingas dainukes jis jau galėjo pamokyti. Vėliau, gyvendamas Floridoje, jis visai rimtai buvo susidomėjęs pianinu: ištisas valandas skambindavo vienas arba su savo dukrele Francina.

1932 m. Pranas vedė “Laisvės” knygvedę, Maspetho veikėjų Zablackų dukrelę Adelę. Apie save Pranas rašė:

“1931 m. stojau dirbti į ‘Laisvės’ spaustu- vę. Čia ir prasidėjo mano ‘universitetai’. Raidžių rinkėjo amato mokė Valatka. Būtinai norėjau toje šakoje prasisiekti, kad laikraštį būtų galima išleisti. Apie tą patį laikotarpį įsijungiau į Bruklino Aido chorą, Liet. Literatūros Draugiją ir Dramos ratelį. O paskui ir į Liet. Meno Sąjungą. Apie 1936 m. buvau jos Centro sekretorium, o rodos,

*) 1963 m., norėdamas parašyti Vilniaus enciklopedijai trumpą Pr. Pakalniškio biografiją, paprašiau jį suteikti man apie save žinių. 1964 m. jis man jų atsiuntė. Aišku, negalėjau enciklopedijai siųsti visos tos biografijos; paėmiau tik jos esmines dalis. Pas autorių liko to rašinio nuorašas, kuris, kaip “autobiografija”, buvo jo žmonos paskelbtas “Laisvėje” ir “Vilnyje”, todėl čia jo nekartoju.

1940 m. buvau Liet. Lit. Draugijos C. K-to pirmininku.

'Laisvėje' gerų patarimų gaudavau iš rašytojo R. Mizaros ir redaktoriaus V. Tauro (K. Vidiko). O 'profesorius' J. Barkus mokė kalbos, gramatikos, nes jis skaitė korektūrą. Įsivėlęs į organizacijų veiklą, taip sakanč, joje paskendau ir tiesioginiam mokslui laiko nebeliko. Organizacijos ir jų posėdžiai jį sunaudojo, nors baisiai norėjau įsirašyti į vakarinę mokyklą mokytis anglų kalbos. Bet negalima buvo išlikti iš darbo, nes vakarais rinkdavau raides.

'Laisvėje' dirbdamas pradėjau rašyti apsakėles. Dauguma jų tilpo 'Laisvėje' ar 'Šviesoje'. Tik viena, 'Graboriaus paslaptys', 1940 m. tilpo 'Liaudies balse'. V. Tauras ragino prie eilėdaros. Jis dažnai man skaitydavo kai kuriuos eilėraščius ir vieną kitą savųjų. Eilėdaros šiek tiek mokiausi iš angliškų vadovėlių. Dažnai skaitydavau Janonį, Maironį ir periodinėje spaudoje pasirodantį eilėraščius. Bandžiau ir aš kurti eilėraščius, kurie tilpdavo pažangiojoje periodikoje. Atskiru leidiniu išėjo tik viena eilėraščių knygutė, "Dingus rožytė", kurią išleido 'Laisvė' 1939 m. Po eilėraščių ir apysakaitėmis pasirašinėčiau įvairiai: Pranas, Pranulis, Pranas Kartus, Pr. Audrūnas, Diegas ir kt.

Antrajam pasauliniam karui kilus, pasitraukiau iš 'Laisvės' ir nuėjau dirbti į Sperry Gyroscope gražtų skyrių... Karui pasibaigus, grįžau 'Laisvėn' ir dar metus išdirbau. 1946 m. išvykau Floridon. Gavau raiščių rinkėjų darbą angliškoje spaustuvėje; ten einu ir mašinisto pareigas.

Kol dirbu spaustuvėje, nieko didesnio neplanuoju sukurti; nėra pakankamai laiko, nei darbui sąlygų, nors planų yra daug"...

1960 m. Pranas man rašė, jog jis verčia Zsolt de Harsanyi (vengro) parašytą Galileo Galilėjo biografiją "The Star Gazer"; vertė iš vertimo (anglų kalbos). Kitame laiške jis rašė:

"Kaip jau Tau žinoma, žiemos metu 'sukoneveikiau' Galilėjų. Sulietuvinau 16 ir pusę skyrių. Dar liko 2 ir pusę skyriaus pabaigti pirmosios knygos. Šiuo tarpu jau turiu 204 mašinėle rašytus puslapius. Būčiau užbaigęs, jei brolis Nikodemus nebūtų

manęs aplankęs. Kai jis atvyko, tai rašymą padėjau į šalį ir bandėm žuvauti."

Ar jis tą darbą baigė, vėliau man apie tai nieko nerašė.

Su velioniu Pranu susipažinau jam tik atvykus į Brukliną, o per paskutinius 20 metų susirašinėjau. Taigi ir jo laiškų susikaupė nemažas pluoštas. Kalbėjomės asmeniniais, visuomeniniais, literatūros ir bendrai kultūros klausimais. 1963 m. rudenį jis mane gimtadienio proga sveikino:

"Žinau, kad šį mėnesį švėsi savo gimtadienį, bet nežinau dienos. Tad:

Leisk man,
Peranksti ar pervėlai,
Ilgiausių metų palinkėti,
Ir kita tiek pavasarių
Be vėtrų pražydyti."

Velionis Pranas iki pat mirties domėjosi literatūra: ją skaitė, vertino, recenzavo. Jis ypatingai dėliaugėsi J. Baltušio kūryba. 1965 m. kovo mėn. 17 d. man rašė:

"Beje, ar esi skaitęs J. Baltušio knygele 'Kas dainom nesudėta'? Tikra poezija! Tik gaila, kad aš neturiu laiko tuo reikalu parašyti spaudai ir pasidalyti mintimis su skaitytojais apie šią gražiai parašytą knygele."

Gavęs mano laišką, gegužės 6 d. rašė:

"Labai dėliaugiuosi sužinojęs, kad Tu Baltušio knyga 'Kas dainom nesudėta' recenzavai. Gaila, tos recenzijos nepastebėjau. Sakai, skaitai paskutinę Pranskaus knyga.*) Skaičiau ir aš, kiek laikas leido, bet dar toli gražu, kol ją baigsiu. Aš jau perskaičiau ir Tavo recenziją apie ją ('Laisvėje'). Gerai parašei. Džiugu, kad Tu vis rašinėji, dirbi. Taip elgdamasis niekad nepasensi... Pranskus priskyrė kai kuriuos svetimus eilėraščius Pranuliui (apie trejetą eilėraščių). Labai gaila. Aš net nežinau, kam jie galėtų priklausyti? Gal Pr. Balsiui, gal kam kitam."

Sužinojęs, kad savaitę išgulėjau ligoninėje ir buvau operuotas, š. m. gegužės 6 d. jis savo laiške papasakojo ir apie savo turėtą operaciją, kuri skamba, kaip apybraiža:

"Sakai, tik grįžai iš ligoninės ir gali pasi-

*) "Proletarinė lietuvių literatūra".

skūsti, kad buvai pakliuvęs po operacijos skalpeliu. Tik tiek gera, kad skausmo nejautei. Tos rūšies operacija gal nepavojinga, mažai aš apie tai nusimanau. Kadangi užmigdė, tai ir nereikėjo daktaro zaunijimų klausytis. Bet aš, dar Bruklina gyvendamas, pasidaviau operacijai mielajam daktarui Kaškiaučiui, o brolis Damulis*) buvo mano 'galestingoji seselė'. Reikėjo išpjauti riebalų guzas nuo dešinio šono groblų. Pasodino mane ant pianino taburetės, nuplovė guzą alkoholiu (o į burną nedavė nė lašelio). Daktaras pasiėmė dviašmenio skustuvėlio skardelę ir čyrkšt skersai į tą taukų 'kiaušinį'. O mano 'galestingoji seselė' keberio kšt ant grindų su kraujuotu dubeniu. Ir nekruta. Daktaras paliko mane kraujuoti, o pats griebėsi pagalbininką atgaivinti. Išvilko jį į verandą, davė jam ko tai uostyti, o kai išsiblaivė ir gerti. Kada daktaras užbaigė reikalą su pagalbininku, ėmėsi guzą pjaustinėti ir aiškinti apie įvairius raumenų sluoksnius, kaip geologas apie žemės sudėtį. Ir dubenį kraujui turėjau pats prie šono prispaudęs laikyti. Dantis sukandęs klausiausi gydytojo aiškinimų, o pats galvojau apie visokius krikščionybės amžių inkvizicijos kankinius. Bet skausmo nenumaldė. Atidaviau daktarui kraujo dubenį ir sakau — alpstu, ilgiau sėdėti nebegaliu. 'Gulk čia ant sofos', sako. Atsipeikėjau. O jis vis aiškina ir dirba. Apsižiūri, kad taukų 'kiaušinio' dalis randasi po groblais. Ima repliukes ir sau knaibosi. Šiaip taip išpešiojo taukus iš po groblų. Paskui iodo milteliais pabarstė pjūvį, Džensonso 'teipu' užtraukė žaizdą, davė dėžutę iodo miltelių. 'Dabar gali važiuot namo', sako. 'Pamočninkas' Damulis įsivertė mane į Fordą ir parpyškino iš Newarko į Maspethą. Sakau, kodėl, Daktare, neužmarinai? 'Taip greičiau žaizda sugyja', sako. Sugijo."

Apie savo širdies ligą velionis Pranas, matoma, jau šių metų pradžioje žinojo. Kovo mėn. 17 d. jis be kita ko man rašė:

"Negana to, prieš ketvirtą savaitį, vieną gražų vakarą apsvaigo mano galvelė (nebuvau nieko gėręs). Netekau sąmonės. Ir patiesė mane ant grindų. Išsiblaivęs, sekama dieną nusiskubinau pas daktarą. Pa-

čiupinėjo, pabadė, padaužė groblus, pažiūrėjo į akis, užkinkė kardiogramą, o priedui dar pas kitą meistrą nusiuntė, atlaikė 'Concilium facultatis' ir pareiškė: sensti, Pakalniški, sensti. Sklerozė tave kankina, angina!*) Prirašė oranžinių piliulių. Turiu po vieną jų nuryti kas dieną ir kas savaitę turiu eiti patikrinti kraują.

Darbo turiu eibes, bet dirbti nesinori. Grįžęs iš darbo, liuoslaikį sutarpinu poilsiaudamas.

Gera, kad nors Pats nepailsti! Tu ir LLD istoriją parašei, ir rašytojos žemaitės neužmiršai, ir Literatūros Draugijos 50-mečio progą raštą paruošei. Puiku! Bet iš kur Tu semiesi jaunystės jėgų?

Du trumpučius eilėraščius 'marinavoju' stalčiuje keletą savaitių, o po to pasiunčiau juos redakcijai ir, su kai kuriom klaidelėm, tilpo spaudoje. Kadangi labai užsiėmęs buvai, gal ir nepastebėjai. Kiek iš to naudos—nežinau."

Gegužės 6-tos dienos laiške jis skundėsi:

"Su tais gydytojais tikras vargas. Jie konstatavo arterosklerozę. Draudžia rūkyti, draudžia ką nors sunkesnio negu šaukštas ar šakutės kilnoti, draudžia tą, draudžia kita. Skiedžia kraują. Kas antra savaitė turiu nulėkt į laboratoriją ištirti kraują. Gaišina man laiką. O aš turiu dirbti, tinginiauti nėra kada. Pavasarinė sausra mus vėl kankina. Lakstau su švirkštyne sode. Negaliu atsakyti nė grėbliu su matiku. Ir darbovietėje dabar reikia daug sparčiau sukstis, negu kad prieš keletą metų. O gal man tik taip atrodo. Šiuo tarpu jaučiuosi neblogoi. Žymiu svaigulių neturėjau."

O gyventi Pranas norėjo. Jis šią vasarą ruošėsi atvažiuoti į Niujorką, pamatyti Pausulinę parodą ir su draugais susitikti.

Lyg nujausdamas mirtį, rezignacijos momentu jis savo žmonai skirtame eilėraštyje "Kuklus prašymas" bylojo:

Skirtis teks gal sopulių keliu
Su šios planetos 'kvietkeliu',
Neverk, neliūsk ir nevaitok,
Mano likimo neraudok...
Neverk, venk nemigo naktų—
Miręs laimingesnis, negu tu...
Jei turi ką gero šiandien tart,

*) 'Angina pectoris'—širdies arterijos sukalkėjimas—sklerozė.

*) D. M. Šolomskas.

Poetas Mieželaitis apie R. Mizarą

Š. m. gegužės 14 d. Rašytojų rūmuose, Vilniuje, įvyko LTSR Rašytojų Sąjungos Valdybos išplėstinis posėdis, kuriame dalyvavo ne tik rašytojai, o ir žurnalistų, dailininkų ir kompozitorių organizacijų atstovai. Posėdis įvyko Rojaus Mizaros 70 gimimo metinių sukakčiai paminėti. Ten pat Rašytojų sąjungos pirmininkas E. Miežėlaitis pranešė, kad R. Mizarai suteikiamas Liaudies Rašytojo vardas. Žemiau telpa poeto Miežėlaičio kalba, ta proga pasakyta.

— Red.

—:— —:—

Pažymėdami Rojaus sukaktį, mes tarsi apžvelgiame vieną mūsų, lietuvių, literatūros dalį, kuri augo ir vystėsi emigracijos sąlygomis už vandenyno. Ir kartu mes suliejame pažangiausią tos literatūros dalį su pagrindine, su visa lietuvių literatūra, su jos kamienu, išaugusiu gimtojoje žemėje Lietuvoje. Visa pažangi, dirbančiam žmogui tarnaujanti literatūra, nepaisant, kur ir kokiomis sąlygomis ji sukurta, yra nedaloma ir viena. Tai tvirtindami, mes padėsime lietuvių gerų menininkų suartėjimui, tolimesniam susibūrimui į vieną šeimą.

Mūsų brangiam bičiuliui Rojui Mizarai sukanka 70 metų. Rojaus nueitas kelias

Pagerbt, paguosti ar pabart,

Dabar sakyk, aš išgirsiu,

Bet nedelsk, nelauk kol numirsiu. t

Tai toks buvo mielojo draugo Prano testamentas! Velionis buvo pareigos žmogus. Jam darbas stovėjo pirmoje vietoje. Dėlto jis dirbdamas ir mirė. Darbe nustojo plaukus jo tauri širdis! Jeigu jis būtų gydytojo patarimų paklauses, gal dar ir šiandien būtų buvęs gyvas. Prisižiūrėdami, su "angina" gyvena daugelis žmonių; kai kurie išgyvena ir daugelį metų.

Gaila jauno gabaus žmogaus, gaila gero draugo, pažangaus rašytojo ir nuoširdaus visuomenininko! Liūdesio valandą gilia užuojauta prisimename jo žmoną Adelę, dukrelę Franciną, brolius, seseris, motiną ir kitus gimines.

platus ir ilgas, ir dideli jo nuopelnai mūsų liaudžiai, Amerikos lietuvių pažangiam judėjimui, lietuvių kultūrai. Rojus aktyvus, nepailstantis Amerikos pažangiosios lietuvių visuomenės veikėjas. Rojus puikus publicistas, žurnalistas, kurio straipsniai beveik kasdien pasirodo pažangiojoje lietuviškoje periodikoje. Rojus žymus rašytojas, daugelio romanų ir kitų prozos bei publicistikos knygų autorius. Apie jo nuopelnus būtų galima kalbėti ir daug, ir gana išsamiai. Bet visi mes nemaža apie jį žinome. Todėl norisi apie jį šiandieną kalbėti daugiau bendrojoje plotmėje.

Mes turime giliai ir plačiai išnagrinėti Rojaus Mizaros kūrybą. Rojui tenka žymi ir ypatinga vieta mūsų literatūroje. Žymi todėl, kad jo daug sukurta, ir jau labai seniai jo knygos mūsų skaitytojų knygų lentynose išsirikiavo šalia kitų žymių mūsų prozos veikalų. Plačiausiai Rojaus Mizaros knygos, aišku, skaitomos lietuviškoje emigracijoje. Tačiau, nors labai sunkiai, cenzūrai sprendžiant įvarias kliūtis, iš užjūrio jos patekdavo ir į Lietuvą. Ir jas skaitė valstiečiai, darbininkai, pažangūs inteligentai. Apie tai, man rodos, nemaža galėtų papasakoti mūsų vyresnieji draugai, vyresniosios kartos rašytojai. Tačiau ir mano kartos žmonės Rojaus Mizaros kūrybą jau skaitė anais, senesniais laikais. Aš pirmą kartą, atsimenu, su šia pavarde susidūriau 1937 metais. Kartą užėjau pas vieną revoliucingai nusiteikusį darbininką ir pamačiau ant stalo gulinčią žaliais viršeliais knygą. Tai buvo "Mortos Vilkienės divorsas".

— Puiki knyga, — tarė buto šeimininkas, geras mano draugas, priemiesčio darbininkas. — Ji moko kovoti. Imk, paskaitysi...

Aš su dideliu įdomumu perskaičiau gautą knygą. Rojus Mizara rašė apie gyvenimą iš darbo žmogaus pozicijų. Jis teisingai matė visuomenės struktūrą, joje vykstančius susidūrimus. Jo rūstus realizmas nieko bendro neturėjo su oficialiu saldžiu, padailintu buržuaziniu romantizmu.

Šiandien mes turime beveik visas geriausias Rojaus Mizaros knygas, išleistas su mūsų respublikos grožinės literatūros leidyklos ženklu. Mūsų skaitytojų knygų lentynose Rojaus Mizaros knygos rikiuojasi į vieną eilę su Ievos Simonaitytės ir Vinco Mykolaičio-Putino, Antano Venclovos ir Juozo Baltušio, Mykolo Sluckio ir Jono Avyžiaus knygomis. Nes visi mes esame lietuvių literatūros atstovai.

Rojui Mizarai teminiu požiūriu lietuvių literatūroje tenka ypatinga vieta. Jis turi savo temą, savo žmones, savitą koloritą. Ir jo tema mums labai reikšminga, jautri ir svarbi tema. Rojus Mizara atstovauja tai mūsų tautos šakai, kuri tam tikromis socialinėmis, politinėmis ir istorinėmis sąlygomis atskilo nuo bendro tautos kamieno ir atsidūrė anapus Atlanto vandenyno. Mes gerai suprantame, koks nelengvas emigracijos likimas. Juk ta šaka, atskilusi nuo ją maitinusių šaknų ir bendro kamieno, lengvai galėjo nustoti žaliavusi, lengvai galėjo nuvysti ir nudžiūti. Ir jeigu to neįvyko, net praėjus pusei šimtmečio, jeigu ši šaka ir šiandieną vešliai tebežaliuoja, tai čia nemažas daugelio gerų savo gimtosios šalies, jos nacionalinių tradicijų, gimtosios kalbos patriotų nuopelnas.

Mums, keletui rašytojų, teko svečiuotis Jungtinėse Valstijose. Mes stebėjomės gausia ir įvairia ten gyvenančia lietuviška tradicija. Kiek čia lietuviškų laikraščių, žurnalu, knygų! Kiek saviveiklos kolektyvų! Kiek susirinkimų ir kitokių organizacinių priemonių, kurių dalyviais mums patiems teko būti. Ir, reikia pasakyti, kilnus tikslas pasiektas. Tame milžiniškame amerikiniame biznio ir nacijų asimiliacijos katile mūsų žmonės neištirpo ir nesuvirė, neišsilydė mūsų tradicijos. Ten iki šiol tebedega ir tebešviečia mūsų lietuviškųjų tradicijų ugnis. Tačiau tai jau ne Baltųjų rūmų ir ne Pentagono nuopelnas. Tai nuopelnas to nedaugelio gerų, padorių, nuoširdžių lietuvių žmonių, kurie, atvykę į Ameriką darbo ir duonos karnio ieškoti, kartu po paprasta darbininko ar valstiečio marškinių drobe atsivežė gyvą lietuvišką širdį, gyvą žemės

jausmą, krūtinėje degančią amžinosios ugnies liepsnelę. Ir todėl ne kam nors kitam, o pirmiausia šitiems liaudies žmonėms mes tariame nuoširdų ačiū.

Šitų žmonių tarpe ryškiai šviečia ir gražus dzūkiškas Rojaus Mizaros vardas.

Rojaus Mizaros veikla ir jo nuopelnai susilaukė aukšto įvertinimo, didelio pripažinimo. Ta proga Rojui Mizarai suteiktas garbingas Liaudies rašytojo vardas. Liaudies rašytojo garbės vardo suteikimas jam yra dvejosos reikšmės: tiesioginis asmeniškų Rojaus Mizaros nuopelnų įvertinimas ir kartu simboliškas visų jo kovos draugų ir bendražygių bendrų visuomeninių, kultūrinių pastangų aukštas įvertinimas. Didelė ir svarbi šio akto reikšmė visai pažangiajai mūsų išėivijai.

Lietuvišku papročiu mes linkime brangiam Rojui ilgiausių metų, geros sveikatos, kūrybinės energijos. Kiekvieną dieną, kiekvieną akimirką Rojus galvoja apie Lietuvą, jis mato jos gražų paveikslą. Mes tai patyrėme, būdami Amerikoje. Niujorko dangoraižių šešėlyje, atsimenu, mes kalbėjome tik apie Lietuvą. Ir todėl mes žinome, kad ir šią akimirką Rojus girdi mūsų draugišką žodį. Mes sakome jam: gyvenk ilgai, niekada nepamiršk tave mylinčios Lietuvos, energingai kurk ir rašyk, vaisingai dirbk ir gyvenk laimingai, brangus mūsų bičiuli Rojau!

ŽVEJAI

Vėjas debesis velka,
Jūra rengias rūbu nauju.
Į horizontą pilką
Įklimpsta žvilgsniai žvejų.

Išplaukti be galo reikia,
Kankinamos dienos krante.
Jūros vilkai vėją keikia
Ir neviltį geria čia.
Rankos vėju ir silkim pakvipe

Širdys prisotintos atkaklumu.
Daugeliui jūra lyg gripas—
Jiems šiluma namų.

Rimgaudas Graibus

Liudas Adomaskas -- didis kovotojas

Sukako 85 metai nuo Liudo Adomasko gimimo dienos. Visi, kas jį pažinojo, su giliu širdies virpesiu prisimena šį taurų žmogų, praėjusį savitą kovos kelią nuo dvasiško iki revoliucionieriaus-komunisto.

... Tai buvo 1940 metais. Maždaug birželio 8—10 dienomis pavakary atėjau į Platelius. Sekančią dieną turėjau susitikti su L. Adomasku. Bet kaip? Bažnytkaimis mažas, ir naujas žmogus visiems krinta į akis, o policininkai asmeniškai pažįsta kiekvieną bažnytkaimio gyventoją. Nors buvau įspėtas, kad būčiau atsargus ir nepapulčiau policijai į nagus bei neįpainiočiau Adomasko, bet ilgiau laukti patogių progų negalėjau. Nutariau nueiti į Platelių ūkininkų smulkaus kredito draugijos bankelį, kur dirbo Adomaskas, ir paskirti jam pasimatymą. Nutarta įeiti į bankelį, lyg tai norėdamas pakeisti stambesnį banknotą į smulkesnius. Kambaryje už barjero sėdėjo L. Adomaskas ir mokėjo piliečiui pinigų. Aš nesukbėdamas priėjau prie barjero, palaukiau, kol tas pilietis, paėmęs pinigų, išėjo, ir garsiai paklausiau, laikydamas banknotą rankoje:

— Gal, ponas, galite pakeisti man 50 litų smulkesniais.

Nepakeldamas galvos, Adomaskas mandagiai atsakė:

— Prašau, prašau, — ir, ištiesdamas ranka, pažiūrėjo pro savo akinius į mane. Tyliai, skubiai susitarėme už 20 minučių susitikti ant kelio už parko.

Čia, ant Platelių ežero kranto, aptarėme Lietuvos Komunistų partijos Centro Komiteto keliamus uždavinius, mobilizuojant darbo žmones galutinai kovai prieš fašistinę valdžią, už liaudies vyriausybės sudarymą. Rimtas, susikaupęs jis klausė naujienų apie susidariusią tarptautinę padėtį, apie Lietuvos buržuaziją, kuri vykdė savo šeiminku-imperialistų nurodymus.

Vėliau susitikome su L. Adomasku Kaune 1940 metų liepos 21 d. Liaudies Seimo

G. Abramavičius

pirmoje sesijoje, kurioje L. Adomaskas buvo išrinktas Liaudies Seimo pirmininku.

Noriu pateikti keletą bruožų iš L. Adomasko biografijos. Gimė jis 1880 metais balandžio 8 d. dievobaimingoje Notėnų kaimo valstiečio šeimoje. Mokėsi parapijinėje mokykloje, progimnazijoje ir kunigų seminarijoje, kunigavo įvairiose Lietuvos bažnyčiose. 1914—1915 metais buvo Lietuvos Brastos tvirtovės kariniu kapelionu ir Vakarų fronto armijos kapelionu.

O štai istorinėmis 1940 metų liepos dienomis Liudui Adomaskui suteikiama didžiausia garbė — išrenkamas Liaudies Seimo pirmininku, kuris liaudies vardu skelbia Tarybų valdžios atkūrimą Lietuvoje.

Liaudies Seimo mandatų komisija, kurios pranešimą padarė jos pirmininkas drg. A. Sniečkus, štai kaip tarp kitų Seimo atstovų charakterizavo Liudą Adomaską:

“Adomaskas Liudas, seniausias amžiumi Liaudies Seimo atstovas, tačiau gal jauniausias savo dvasia, praėjo turiningo, audringo gyvenimo kelią, kelią tikro tiesos ieškotojo. Kilęs iš liaudies, jis metė sutaną ir grįžo į liaudį paremti jos siekimų ir padėti kovoje už tą laimingą Lietuvą, kurios jis, po 10-ies kalėjimo metų, po ilgų slapto darbo metų, šiandien susilaukė drauge su visa jo mylima darbo liaudimi”.

Mirties bausmės nuosprendis, daugiau kaip 10 metų sunkių darbų kalėjimo, bado streikai, pasityčiojimai — viską Liudas Adomaskas kartu su kitais politiniais kaliniiais ištvėringai atlaikė, dar labiau užsi-grūdino.

Šis šviesus žmogus, atsisakęs jam buržuazinės santvarkos teikiamų privilegijų, stojo pirmose kovotojų už liaudies gerovę gretose ir 1941. VIII. 16 d. žuvo. Tačiau Liudo Adomasko — šio paprasto ir ištikimo lietuvių liaudies sūnaus — atminimas amžinai liks gyvas.

Vladas Dubendris ir jo veikla

P. BUKNYS

Vlado tėvai Juozas ir Anelija Dubendriai buvo pasiturintys ūkininkai šimonių valsč., Juodpenų kaime. Vaikų turėjo šešetą. Vladas penktasis gimė 1887 m. vasario 13 dieną. Visus vaikus Dubendriai leido į mokyklą, o tris sūnus net į aukštesnį mokslą. Vladas baigė tik pradinę mokyklą. Vasaromis ganydavo gyvulius, o žiemomis triūsė prie įvairių namų darbų. Paaugėjęs dirbo visokius ūkio darbus.

V. DUBENDRIS-VEŠYS

Ankstyvoje jaunystėje jo sielą uždegė kovingumu Rusijos liaudies 1905 m. revoliucija. Nors dar buvo per jaunas dalyvauti revoliucijos kovose, bet jau turėjo ryšius su revoliucionieriais, gaudavo iš jų lapelių, kuriuos dalindavo savo apylinkės kaimuose ir t.t. Suaugęs į vyrus rūpinosi plačiau susipažinti su socializmo principais.

Prasideda Vladiui gyvenimo rūpesčiai. Šeima didelė, tėvų ūkyje visiems vietos neužtenka. Vladas pradeda dairytis ir galvoti apie ateitį. Kokios progos tuo metu buvo Lietuvoje susikurti savo gyvenimą, jam nebuvo įmatoma. Vienatinė viltis — Amerika. Jo brolis Jurgis jau gyveno Ameriko-

je. Taigi Vladas Dubendris, 20 metų amžiaus, dailiai nuaugęs, arti šešių pėdų aukščio, linksmos veido išreiškos vaikiną, 1907 metais atvyksta pas savo brolių Jurgį į Ameriką. Apsigyveno mažame miestely Rumford, Maine valstijoje. Darbą gavo popierio išdirbimo fabrike. Darbas buvo sunkus, ilgos darbo valandos, mažas užmokestis.

Man paprašius, Vladas Dubendris-Stasys Vešys iš savo gyvenimo suteikė sekamų informacijų:

“Tik įžengęs į Ameriką, vargo spaudžiamas pradėjau galvoti, kad atsilaikymui prieš gyvenimo sunkumus, reikia žmogui apšviestos ir organizuotos darbininkų veiklos apgynimui savo klasės reikalų. Todėl pradėjau skaityti moksliskas knygas ir darbininkiškus laikraščius: L.S.S. organą “Kovą”, “Keleivį”, “Laisvę” ir “Naująją Gdynę”. Po trijų metų prisispaudusio knygų ir pažangiųjų laikraščių skaitymo mano pažiūra pasikeitė. Iš religiniai prietaringo žmogaus patapau laisvas ir klasiniai sąmoningas.

1910 metais apleidau Rumfordą, nuvykau į pažangią lietuvių koloniją Montello, Mass. Šiame batų išdirbimo centre išmokau batų išdirbimo. Tą darbą ir vėliau dirbau Čikagoje net iki 1945 metų.

Montelloj gyvendamas greit susipažinau su pažangiųjų Amerikos lietuvių judėjimu ir įstojau į sekamas organizacijas: Lietuvių Socialistų Sąjungą, organizuojantis ALDLD 1915 m. aš buvau vienas iš pradinių narių (čarteriuotas narys). Įkūrėme Montelloj kuopą ir aš buvau tos kuopos sekretorium. Be to, buvau sekretorium šv. Roko pažangios pašalpinės draugijos. Taigi nuo 1915 m. įsijungiau į nacionalį (šalies plotme) pažangiųjų lietuvių judėjimą, ir nuoširdžiai jame veikiu.”

Vėliau Vladas Dubendris persikėlė gyventi į Chicagą. Jis čia nuo pirmos dienos atvykimo stojo į darbininkišką veiklą ir veikia jau 47-ti metai. Jo svarbiausia veikla

Chicagoje tokia: 1920 m. darbavosi įsteigime laikraščio "Vilnius" ir iki šiol jis yra jos bendrovės direktorium ir stambiai finansiniai remia. Jis taipgi puikiai darbuojasi ALDLD. Yra tos draugijos 86 kuopos sekretorium jau per 45 metus ir jau 27 m. kai sekretoriauja ALDLD Pirmojoje apskrityje. Apart tų pareigų, jis yra direktoriute Mildos salės klubo, kuris yra centras visos Čikagos pažangiųjų lietuvių.

Mažai laiko Vladas Dubendris-Vėšys tepraleidžia savo asmeniniams reikalams, visą savo liuoslaikį jis pašvenčia darbui organizacijose. Apart veiklos organizacijose, jis daug rašo spaudai—"Vilniai". Jis yra geras kritikas. Gyvu žodžiu ir raštu jis puikiai moka apginti socializmo idėją ir gabiai suklupdo savo idėjos priešus.

Atvykus į Ameriką Vincui Kapsukui-Mickevičiui, Lietuvių Socialistų Sąjungoje iškilo ideologiniai ginčai. Vladas labai atidžiai sekė tas diskusijas ir greit patapo Kapsuko šalininku. Kilus Rusijoje proletarinei revoliucijai, Vladas nutraukė visus ryšius su "Keleiviu" ir "Naujienomis", stojo už revoliuciją. Tada vėl kilo bangos diskusijų balševizmo ir menševizmo klausimu. Vladas tuose ginčiuose stipriai stovėjo Lenino pozicijoje.

Vladas Dubendris-Vėšys yra daug dirbęs nuo pirmojo ir antrojo pasaulinio karo nukentėjusiai Lietuvai. Buržuazinės Lietuvos laikais, ypač kai fašizmas uzurpavo Lietuvą, Dubendris kartu su visa pažangiaja Amerikos lietuvių visuomene rūpinosi materialia pagalba Lietuvos liaudžiai kovoje prieš fašistinį terorą. Kai Lietuvos liaudis nuvertė buržuazinę, žmogaus žmogų išnaudojimo santvarką ir sutrempė fašistinį terorą, paskelbė Lietuvoje tarybinę santvarką, Vladas Dubendris su didžiu džiaugsmu savo širdyje sveikino Lietuvos liaudį.

1960 m. su turistų grupe Vladas nuvyko į Lietuvą. Jis džiaugėsi ten įgytais įspūdziais. Jam ten patiko tarybinės valdžios rūpinimasis visos liaudies reikalais. Jį nustebino Tarybų Lietuvos pakilimas moksle, moderninėje technikoje, industrijoje ir ūkininkystėje.

Vladas Dubendris-Vėšys jau 78 m. am-

žiaus. Išėjęs pensijon. Bet stiprus, judrus, ir tebeveikia visose aukščiau minėtose visuomeninių darbų pozicijose. Labai gero būdo žmogus, mandagus, darbštus ir labai akuratas visuomeninėse pareigose. Visapusiškai apsišvietęs vyras. Savo veiklumu užsitarnavęs pažangiosios Amerikos lietuvių visuomenės aukštą pagarbą.

BŪNA KARTAIS

Virš savęs kodėl žvaigždžių nematom,
Kai jos krinta, pastebim jas greit.
O kodėl, kodėl veidai nesmagūs,
Kada reikia be draugų pareit.

O kodėl dažnai prie stalo knabsim,
Nepažiūrim pro langų stiklus,
O kada, kada mes tapsim
Drąsesniais, jei balsas patiklus,

Patikėtum, kad nuversis kalnus,
Nusruvensi šėlstančia banga,
Jei kada ko ieškant plyšta galvos,
Ką darysi, jei draugas išsigąs.

Tų barjerų, stovinčių prieš srovę,
Kai nuo aukščio akys kam apraibs.
(Jei prakalbom, tai nebūkim drovūs,
Ir nestokim ties naujais barais).

Būna kartais, kai nelengva kopti
Vis aukštyn, jei draugas kiek toliau.
Bet pavargt, beieškant žmogui lobio,
Daug blogiau nei snustelt prie alaus.

Jonas Jurevičius

SEPTYNI SLĖNIAI

Per septynis slėnius tu kaip upė,
Akmeny sau kelią prasigrauzus,
Į krantų žalumą įsisupus,
Vis neši auksinės saulės laužus.

Per septynis slėnius jūros tylai
Tu nuneši saulės žarijėlę,
Ir, banga pakilus, galvą žilą
Tu atremsi į pakrantės smėlį.

Per septynis slėnius atskubėjus,
Pailsėsi, smiltim užsiklojus.
Amžinai tau glostys plaukus vėjas,
Amžinai banga skalaus tau kojas.

D. Urnevičiūtė

Ižymioji Lietuvos liaudies švietėja

PR. JUOZAPAVIČIUS

Ižymi lietuvių literatūros klasikė Julija Beniuševičiūtė-Žymantienė, išgarsėjusi Žemaitės slapyvardžiu, mokėsi tik tris žiemas dėdienės Beniuševičienės namų mokykloje—šėmos dvarelyje. Ji čia vos ragavo mokslo, bet jį labai vertino, jam skyrė daug dėmesio. Toliau savarankiškai mokėsi, skaitė dėdienės bibliotekėlėje I. Kraševskio, H. Sinkėvičiaus, Ad. Mickevičiaus ir kitų lenkų autorių kūrinius. Pramokusi rusų kalbos, susipažino su I. S. Turgenevo, N. V. Gogolio, L. N. Tolstojaus ir eilės kitų rašytojų raštais. Ir iš jų sėmėsi žinių, plėtė savo akiratį.

Julija, išėjusi tokią gyvenimo mokyklą, gerai suprato tamsios, išnaudojamos liaudies vargus, jos lūkesčius. O surišusi savo gyvenimą su buvusiu baudžiauninku Laurynu Žymantu, stengėsi visas savo jėgas, sugebėjimus atiduoti liaudžiai, pažangai. Ji pasmerkė išnaudojimą, tamsą ir orientavosi į tuos sluoksnius, į tas klases, kurios jai atrodė, įgyvendins tarp žmonių lygybę, atneš laisvę ir tikrąjį humanizmą.

Ji mylėjo jaunimą, juo tikėjo, matė jame savo brandintų svajonių ir vilčių įsikūnijimą. Su jaunimu palaikė tamprius ryšius, stengėsi jį vaduoti iš tamsos ir prietarų varžtų.

Tat, neatsitiktinai, J. Žymantienė pragyvenusi pusę savo amžiaus, sugrubusiomis rankomis nuo darbo, ėmėsi plunksnos ir piešė gyvenamojo laikotarpio margąjį paveikslą. Ji matė šviesią ateitį, vardan jos dirbo, kūrė ir tapo įžymia lietuvių literatūros klasike — Žemaitė.

Žemaitė, bendraudama su jaunimu, dažnai buvojo jaunimo vakaruose, susirinkimuose, talkose ir kituose susibūrimuose. Jaunimui skaitė savo kūrybą, paskaitas, švietė įvairiais gyvenimo klausimais. Ne kartą Žemaitė jaunimui skaitė iš draudžiamų lietuviškų laikraščių straipsnių ištraukas, informavo apie to meto pasaulio įvykius. Jau-

nimo auklėjimas — jai buvo vienas iš rūpimiausių klausimų.

Rašytoja, apsigyvenusi Ušnėnuose, šalia Višinskių sodybos, suėjo į glaudžius ryšius su Povilu Višinskiu. Šis jaunuolis, nors ir pagyvenusiai kaimo moteriai, švietėjiškame darbe buvo įkvėpėju ir mokytoju. Su juo Žemaitė tarėsi dėl jaunimo auklėjimo, švietimo darbą, dėl slaptosios lietuviškos mokyklėlės įkūrimo Ušnėnuose. Ji suorganizavo slaptąją lietuvišką mokyklėlę Grauzikų dvare. Stengėsi šią mokyklėlę aprūpinti mokykloms knygomis.

Žemaitė jaunimą norėjo matyti energingą, apsišvietusį ir pažangų. Todėl ji priklausė moksleivių šelpimo draugijai — “Žiburėliui”, materialiai rėmė neturtingus pažangius moksleivius. Siuntė į Amerikos lietuvių laikraščius jautriai parašytą atsišaukimą, kviesdama emigrantus padėti savo kraštui: “...siųskit aukas ant kalinių, ant ištremtųjų (P. J.— už lietuviškos spaudos platinimą), ant rašliavos, ant paminklų mirusiems toje kovoje, o labiausiai ant brolių neturtėlių, trokštančių baigti mokslus...”

Jausdama lietuviškai mokyklai knygų trūkumą ir norėdama prisidėti prie švietimo darbo, ji, 1904 metų pradžioje ėmėsi rašyti ir išleido knygelę “Rinkinėlį vaikams”, kuris turėjo didelį pasisekimą to meto mokyklose, o kai kurie vaizdeliai ir iki šiol nepalieka mokyklai skirtų chrestomatijų.

Dar Lietuviškos mokyklos draudimo metais, Žemaitė ragino ir P. Višinskį rašyti lietuvišką elementorių. Gal būt, to raginimo dėka ir gimė “Elementorius arba mokslas skaitymo ir rašymo”, pasirodęs (1905 m.) jau leidus lietuvišką spaudą. Tai buvo pirmasis lietuviškas elementorius parašytas pasaulinėje dvasioje.

Žemaitė, didelį dėmesį skirdama tamsių valstiečių vaikų mokymui, gyvendama Šilopavežupyje, 1905 metų pavasarį, atvykusi į Ušnėnus, pėsčia apėjo visą kaimą tardamosi su valstiečiais dėl mokyklos įkūrimo,

vaikų mokymo. Ji tarėsi dėl mokyklos patalpos, dėl kuro, mokytojui maisto. Kartu ji užrašinėjo, agitavo vaikus mokytis, tėvams įrodinėjo mokslo reikalingumą. Apie tai viename savo laiške iš šilo-Pavėžupio (1905 m.), P. Višinskiui rašė: "Utarninko (antradienio) vakare nulėkiau į Ušnėnus ir perėjau kalėdodama maž visą sodą (P. J.—sodžių), labiausia ten, kurie turi vaikų. Mano projektą dėl mokintojaus su didžiausiu džiaugsmu visi priima, ir kiekvienas išrokuoja, kaip tai geras daiktas, kad mokys lietuviškai ant savo knygų savo liežuvii... Pirma kiekvienas sakė, kad mergikėms nereikia to rašto, bet kaip lietuviškai, tai leisią ir mergikes". Organizuojama mokykla džiaugėsi visi, o ypač vaikai: "Vaikų tų norėjimas (P. J.—mokytis), net akys visų žiba, šokinėja, taip džiaugiasi, klausia tik ar greitai?"

Toliau Žemaitė laiške rašo, kad yra neturtingų vaikų, bet norinčių mokytis. Iš viso susidaro apie dvidešimtis vaikų; dešimt mergaičių, tiek pat ir berniukų. Už vaikų mokymą... "Man tur būt, reiks viso 50 (rub.), ką daryti, aukosiu pusę algos, kad tie vaikai taip nori mokytis".

Ušnėnų liaudies mokyklėlei Žemaitė pati samdė vaikščiojančius mokytojus. Stengėsi surasti kuo geresnį ir mylintį vaikus mokytoją. Mokytojo ieškojo Vilniuje, šiauliuose, prašė ir P. Višinskį padėti jai surasti mokytoją. Laiške jam rašė: "Mokytojaus ieškok... tik jeigu senas ir davatka, tai vaikai jo nemylės. Aš norėčiau, kad (P. J.—mokytojas) mokėtų vaikus pritraukti, su jais pašėlti, jiems paskaityti, papasakoti, duokim ką nors iš geografijos... Čia nuo mokytojaus daug reikia ir pasišventimo..."

Žemaitės įkurta Ušnėnų liaudies mokyklėlė veikė slapta 1905—1908 metais. Ji pastovios vietos neturėjo; pasavaičiui kilnojo si iš vieno valstiečio pas kitą. Vaikai mokėsi Banio, Jerušauskio, Višinskio, Poškų ir kitų valstiečių namuose.

Ušnėniečiai pasakoja, kad Žemaitė neesant mokytojo, kelias savaites pati mokiusi vaikus, kad ji labai mokėjusi elgtis su vaikais, niekados jų nebardavusi, o vaikai nepaprastai atidžiai sekdavę kiekvieną jos žodį.

Žemaitė visada buvo geros nuotaikos. Mokiniamis ne-tik liepdavo mokytis, bet ir laikraščius skaityti. Ir pridėdavo: "Taip išmokit skaityti, kaip aš dabar". Ji kalbėdavo neskubėdama, aiškiai ir to reikalavo iš savo mokinių.

Ji kontroliavo ir mokytojų darbą, mokinių žinias. Mokytoją skatino būti reikliu, o mokinius kuo daugiau įgyti žinių.

Rašytojos dukters Onos sūnus Jonas Jankus pasakoja, kad Žemaitė rūpindamasi liaudies švietimu, "troško visus išmokyti rašto. Mokė ir senus žmones. Vakaraus susirinkdavo 10—15 žmonių ir mokydavosi... Iš kažkur parsiveždavo lietuviškų lapukų (P. J.—socialdemokratinių atsišaukimų). Po pamokų tuos lapukus skaitydavo, tardavosi ką daryti su ponais"...

1907 metais šioje mokykloje kurį laiką mokytojavo ir Damijonaitis. (P. J.—tur būt, Feliksas). Jis pravedavo lietuvių, rusų kalbos pamokas, mokydavo skaityt, skaičiavimą, gamtos pažinimo, dailyrasčio ir kitų dalykų. Mokiniai dažniausia rašė ant marmurinių lentelių, kurių viena pusė buvo išbraižyta linijomis, o kita langeliais. Ant tokių lentelių vaikai rašė grafitiniais pašėliais—"grifeliuku". Bet naudojo ir sąsiuvinčius. Mokyklėlėje, kuri veidavo tik dieną, mokėsi apie 15—20 mokinių. Tai daugiausia Žemaitės kaimynų vaikai; Dirgėlaitė, Antanas Abromavičius, Elzė Veikšaitė, Jurgis Jankus, šeši Jerušauskio vaikai ir kiti. Geriausiems mokiniams mokytojas rašė keturis nulius. Blogiau besimokinantieji gaudavo tris nulius. Jeigu mokiniui reikėdavo rašyti dvejetą, tai rašydavo vieną nulį. Šioje liaudies mokyklėlėje buvo naudojama keturių pažymių sistema.

Šią liaudies mokyklėlę nuolat persekiojo caro valdžia, o ypač Užvenčio uriađninkas. Bet usnėniečiai buvo budrūs. Pajutę, kad į Ušnėnus atvažiuoja uriađninkas, ar kas nors iš valdžios žmonių, perspėdavo mokytoją, o šis išslėpdavo knygas, mokymo priemones, vaikus paleisdavo namo. Pats imdavosi kokio nors ūkiško darbo. Taip pavykdavo šią mokyklėlę išsaugoti nuo valdžios akių.

Tik Žemaitėi išvykus į Vilnių ir 1909 metų rudenį įsikūrus valdiškai pradinei mo-

kyklai Užventyje, slaptoji lietuviška liaudies mokykla Ušnėnuose užsidarė.

Bet dėl šios mokyklėlės veiklos žemaitė sielojosi, stengėsi ją atgaivinti. Buvo net pasamdžiusi mokytoju kažkokį vaikiną, baigusį tik valsčiaus mokyklą. Apie jį žemaitė 1909 m., rašydama laišką Gabrielei Petkevičaitėi-Bitei, užsimena „... tas mokytojukas, šįmet nusamdytas vaikams mokinti yra baigęs tik valsčiaus mokyklėlę“. Matyti, kad šis jaunuolis, neturėdamas pakankamai išsilavinimo, nesugebėjo gerai mokyti vaikų ir teko ieškoti naujo mokytojo. Bet užnėniečiai pradėjo vaikus leisti mokytis į Užventio pradinę mokyklą, kurioje jau buvo dėstoma ir lietuvių kalba.

Žemaitė ir 1914 m., sielodamosi dėl liaudies švietimo, savo straipsnyje „Apšvietimu besirūpinant“, rašė: „Valdžia persekioja, mokykloms (P. J.—lietuviškoms) leidimų neduoda, šnipinėja po namus, susekusi, kur mokomi vaikai slapta, tuojau išgainiodami. Šeiminkus štrapuuoja, mokytojus areštuoja... Tankiausiai žmones per tamsumą patys inskundžia, nurodo (P. J.—mokyklas), o labiausiai kunigai stengiasi visur savo leteną uždėti ir kontroliuoti, kad tik tikėjimiški dalykai būtų dėstomi“. Jai labai rūpėjo švietimo turinys, ypač ji bijojo, kad lietuviška liaudies mokykla nepatektų į klerikalų rankas.

Rūpindamasi liaudies švietimu, žemaitė parašė ne vieną švietimo klausimais straipsnį, to meto spaudoje. Kėlė klausimus dėl visuotinio vaikų mokymo, darė įtaką lietuviškai liaudies mokyklai. Vilniuje, prie „Lietuvos žinių“ (1912—1914 m.) leidžiant priedą, skirtą mokytojams — „Mokykla“, ne kartą J. Žymantienė (žemaitė) pasirašė redaktoriumi ir buvo nubausta už pažangių straipsnių išspausdinimą.

Grįžusi iš Amerikos, žemaitė, turėdama 76 metus, važinėjo po Lietuvą ir lankė plačiai pasiskleidusius savo gimines. Rūpinosi savo anūkų bei giminaičių mokymusi. Juos šelpė pinigais, patarė kur mokytis, kaip įstoti į mokyklas. Kurie giminaičiai geriau mokėsi, tiems rašytoja teikė didesnę paramą.

Tuo metu žemaitė jau buvo pagarsėjusi kaip rašytoja, ji mielai buvo kviečiama į vidurines mokyklas skaityti savo kūrybą, papasakoti įspūdžius apie Ameriką. Per trumpą laiką ji lankėsi keliuose miestuose, bendravo su mokiniais ir mokytojais, gyvu žodžiu perteikė savo turtingą gyvenimišką patirtį.

Ir net sulaukusi gilios senatvės, gyvendama Marijampolėje (Kapsuke) pas Bulotus nenutraukė ryšių su vaikais, jaunimu. Ją ne kartą matė Bulotų kaimynai su būriu vaikų įsitaisiusią verandoje ar sodelyje ir vaikus mokačią žaisti, sekti pasakėles, skaityti ir rašyti. Kada kaimynai sakydavo: „Močiute nesivargink su vaikais!.. Ji atsakydavo: „Man miela su vaikais, aš jų būryje pailsiu“.

Todėl jos ir kūriniai neatsiejamai susiję su jaunosios kartos auklėjimu, švietimu. Kiekvienas vaikas dar besimokydamas antroje klasėje, jau skaito žemaitės didaktinius kūrinių „Spindulėlis“, „Šalta žiema“, „Ožka ir ožkelis“, „Miškas“, o vėliau kitus. Mokiniai besimokydami V—VIII klasėse dar daugiau susipažįsta su žemaitės kūryba. Žemaitės kūryba nagrinėjama ir IX klasėje, kurioje jai skirta 10 valandų. Čia mokinys turi galimybę gerai pažinti visą rašytojos kūrybą; jos idėjinį-meninį gilumą, aktualumą, problemų gyvenimiškumą ir t.t.

Žemaitė savo kūryba, o ne mažiau ir švietėjiška veikla nusipelnė didžios darbo žmonių pagarbos ir meilės.

Tat 1945 metais, minint rašytojos šimtąsias gimimo metines, Lietuvos TSR Ministrų Taryba ir Lietuvos Komunistų partijos Centro Komitetas tartum simbolizuojant jos rūpestį mokslu, švietimu, įsteigė žemaitės vardo dvi stipendijas Kauno ir Vilniaus aukštųjų mokyklų Istorijos-filologijos fakultetu studentams. Suteikė žemaitės vardą Telšių mergaičių gimnazijai (dabar vidurinė mokykla). Kaip žemaitės vardas, taip ir jos nuveiktas darbas, amžiams paliks liaudies atmintyje, jis yra neužmirštamasis liaudies švietimo istorijoje.

Didysis lietuviškų būrų draugas ir poetas

KOSTAS DOVEIKA

Paskui arklą kūprina per pūdymus
Ten lietuviai baudžiatvos naguos,
Būrų būryje, pats būras būdamas,
Tegalėjo taip širdingai juos paguost.
S. Nėris

Niūriais feodalizmo laikais nuošaliame Tolminkiemio bažnytkaimyje ilgus metus gyveno ir kūrė lietuvių literatūros klasikas Kristijonas Donelaitis, kuris savo nemirtingąją poema "Metai" padėjo tvirtus pagrindus visai lietuvių grožinei literatūrai. 1964 metų sausio 1 dieną sukako 250 metų nuo įžymiojo poeto gimimo. Tas šlovingas jubiliejus plačiai atžymimas ne tik Kristijono Donelaičio gimtojoje Lietuvoje, bet ir toli už jos sienų.

K. Donelaičio gimtasis Lazdynėlių kaimas, netoliese nuo jų esąs Stalupėnų miestelis, kur jis keletą metų mokytojavo, ir pagaliau Tolminkiemis, kur jis, eidamas protestantų bažnyčios klebono pareigas, išgyveno ligi pat savo mirties, anuo metu įėjo į Rytų Prūsijos teritorijos sudėtį.

Tuometinį Rytų Prūsijos kaimą, kurį valstiečio vaikas K. Donelaitis taip gerai pažino, slėgė žiauri baudžiatvinė priespauda. Valstiečių gyvenimą dar labiau sunkino įvairios epidemijos, alino nuolatiniai nederliai, badas. Skaudi maro epidemija XVIII a. pradžioje buvo palietusi ir Donelaičių gyvenamąsias vietas. Tada išmirė ištisų aplinkinių gyventojai, ištuštėjo daugelis namų, dirvonavo laukai. Donelaičių šeima dar labiau suvargo, kai apie 1720 m. mirė Kristijono tėvas, o ūkelyje viena pasilikusi našlė turėjo išlaikyti septynis mažamečius vaikus.

Sunki ekonominė valstiečių padėtis, žiauri socialinė ir nacionalinė priespauda, kuri ypač sustiprėjo, po maro pradėjus labai intensyviai vykdyti lietuviškų sričių kolonizavimą ir germanizavimą, nuo pat vaikystės giliai įsirėžė į K. Donelaičio sąmonę ir skaudino jo širdį visą gyvenimą.

Pradinę ir vidurinę mokyklą K. Donelaitis lankė Karaliaučiuje, kuris tuo metu buvo įžymus kultūros centras. Tačiau vargin-

gos našlės sūnaus kelias į mokslą ir čia buvo nelengvas. Skurdas ir nepriteklius lydėjo K. Donelaičio mokymosi metus. Yra buvę net tokių dienų, kai iš bado jam ir nuolpti tekdavo.

Kantriai pakėlęs visus materialinius sunkumus, K. Donelaitis 22-aisiais savo gyvenimo metais baigė vidurinę mokyklą, o 1740 m. pavasarį ir Karaliaučiaus universitetą, kuriame įsigijo aniems laikams nemažą išsilavinimą, išmoko graikų, lotynų, hebrajų, prancūzų kalbų, pamėgo muziką, meną. Iš karto jam teko keletą metų mokytojauti Stalupėnuose. Čia jis, atrodo, rašė pasakėčias ir skaitė jas savo mokiniams. Gaila tik, kad iš jų vos šešios mūsų laikus tėra pasiekusios. 1743 metų rudenį K. Donelaitis atsikėlė į Tolminkiemį ir čia išgyveno ligi pat savo mirties (1780.II.18).

Daugelį metų tolimais ir artimais, siaurais ir plačiais, sausais ir pabiurusiais Tolminkiemio apylinkių keliais vaikščiojo K. Donelaičio kojos. Daugelį metų jis važinėjo po apylinkės mokyklas, lankėsi skurdžiose savo parapijiečių pirkelėse, sukinėjosi baudžiauninkų laukų rėželiuose. O kiek čia žmonių sutikta, kiek jų aimanų prisiklausyta, kiek gyvenimo vargų prisiziūrėta, kiek paguodos žodžių prikalbėta!

Visa tai smelkėsi į poeto sąmonę, žadino kūrybinę vaizduotę, kėlė norą gerai pažinti apylinkės žmonių gyvenimą atgaivinti meniniuose vaizduose. Taip gimė ne tuometinėje literatūroje madinga idilė, kurioje paprastai būdavo vaizduojamas šviesus ir nerūpestingas kaimo gyvenimas sustingusios, negyvos gamtos fone, o realistinių vaizdų kupina, teisingai XVIII a. Rytų Prūsijos lietuvių baudžiauninkų gyvenimą atspindinti poema.

Aniems laikams tai gana stambus kūrinys, turįs apie 3000 hegzametrinų eilučių ir susidedąs iš keturių giesmių: "Pavasario linksmybės", "Vasaros darbai", "Rudens gėrybės" ir "Žiemos rūpesčiai". Pirmą kartą tą poemą 1818 m. išleidęs L. Rėza pava-

dino ją "Metai", tokiu vardu ji ir įėjo į lietuvių literatūrą.

Poemos veiksmo vieta — Vyžlaukio valsčiaus, kurio ribose atsitinka vaizduojami įvykiai, gyvena ir veikia pagrindiniai kūrinio personažai. Nėra abejonės, kad tai buvo paties K. Donelaičio gerai pažintos Tolminkiemio aplinkybės, kad poemoje veikia lietuviai baudžiauninkai, kuriuos poetas vadina būrais, tiek teigiamieji (Selmas, Laura, Pričkus, Krizas), tiek ir neigiamieji (Slunkius, Pelėda, Plaučiūnas, Dočys ir kiti) K. Donelaičiui buvo savi ir artimi žmonės, su kuriais jį glaudžiai siejo ilgametis bendras gyvenimas.

Tiek idėjiniu, tiek meniniu atžvilgiu "Metų" poema labai originalus ir reikšmingas kūrinys ne tik lietuvių, bet ir kitų Europos tautų to meto literatūroje. Nė vienas K. Donelaičio amžininkas tada dar neišdrįso iš tokių atvirų valstietiškų pozicijų pavaizduoti kaimo gyvenimą, kaip mūsų poetas. Jis viską mato valstiečio-baudžiauninko akimis, viską vertina jo požiūriu. Poemoj iškyla nepaprastai gyvas ir tikroviškas ano meto lietuviško kaimo gyvenimas: atgyja turtinga, spalvinga kaimo gamta ir vargana būrų butis, įspūdingai atsiskleidžia kasdieninio būrų darbo, retų pramogų ir nuolatinių susidūrimų su išnaudotojais dvarininkais scenos.

Kiekvienam "Metų" skaitytojui visų pirma krinta į akis nepaprastai sodriai ir realistiškai nutapyti gamtos paveikslai. Kas neatsimena jau pačių pirmųjų poemos eilučių apie atbundančią pavasario gamtą:

Jau saulelė vėl atkopardama budino svieta
Ir, žiemos šaltos triūsus pargriaudama, juokės.
Šalčių pramonės su ledais sugaišti pagavo,
Ir putodams sniegs visur į nieką pavirto.
Tuo laukus orai drungni gaivindami glostė
Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė.

Meniški gamtos paveikslai plaukia kartu su žmonių gyvenimu. Ypač reikšmingas vaidmuo poemoje atitenka saulei, kuri, tai priartėdama, tai nutoldama, keičia ne tik augmenijos bei gyvūnijos, bet ir žmogaus gyvenimo pobūdį, jo ritmą ir nuotaiką. Čia ir visą gamtą iš žiemos miego kelianti ir būro širdį džiuginanti pavasarinė saulutė, drungni pavasario vėjai, margaspalvės pievos, besikalą iš purios dirvos javų želmenys, mėlynoje padangėje skraidą paukščiai, va-

karo tyloje skambinti lakštingalos giesmė. Čia ir negailėstingai būro nugarą svilninti vasaros kaitra, kuri pamažu nuvytina pievų žolynus, nurudina laukų platybes, pribrendina ir nulenkia javo varpą, pritildo skardžiasias paukščių giesmes. Čia ir paniurusi, pilka, darganota rudens padangė, žiaurių vėjų nudraskyti medžiai, nežmoniškai pabiurę keliai ir purvynuose skendinčios sodybos. Čia ir rūščioji Lietuvos žiema su baltuose pusnynuose pasinėrusiais laukais ir miškais, storu ledu padengtomis upėmis ir ežerais, su giliuose urvuose kietai įmigusiais girių žvėreliais ir alkanų vilkų gaujomis.

Gamtos vaizdai poemoje ne sausi aprašinėjimai, jie pilni dinamikos, glaudžiai susieti su žmogaus veikla. Ir taip pro skaitytojo akis praplaukia didinga gamtos ir žmogaus paralelė, kuri suteikia visai poemai didelį vidinį vieningumą.

Labai reikšmingą vietą "Metuose" užima būrų atliekami darbai, kuriuos poetas apdainuoja su žinovo tikslumu ir su didele menine jėga. Per gausias darbo scenas ryškiai atsiskleidžia ir socialinė valstiečių butis, jų išnaudojimas baudžiavinėje priespaudoje.

Tačiau poetas įvairiais pamokymais, humoristiniais pasakojimais ar giedrios nuotikos kupiniais vaizdais išblaško to baudžiavinio darbo niūrumą, išaukštindamas darbo žmogaus jėgą, jo gajumą, atsparumą, parodydamas jo sveiką optimistinį požiūrį į gyvenimą, iškeldamas darbą kaip visokios gerovės ir išsilaikymo pagrindą. Prisiminkime, pavyzdžiui, kaip pakiliai ir šviesiai nutapyta šienapiūtės scena:

...štai pulkai susibėgo,
Ir visur rėksmai "šok, kirsk, grėbk, krauk"
pasigirdo.
Tuo laukai kaip skruzdėlynas knibždėti pagavo,
Ir gaspadoriai su bernais šienaudami spardės,
Rodės man, kad visas sviets, kovot susibėgęs,
Kardus ir šobles į margas nunešė pievas.

K. Donelaitis puikiai pažino kaimo gyvenimą ir talentingai jį atkūrė savo poemoje. Prieš skaitytojo akis iškyla labai turtinga gyvenimo tikrovė su daugybe jai būdingų reiškinių ir detalių. Poetas parodo ir kokiose pirkiose gyveno valstiečiai, ir kokius jie turėjo darbo įrankius, koks buvo jų aparatas, maistas, kokių laikėsi papročių bei

įpročių. Poetas nėra tik šaltas ir abejingas aprašinėtojas, jis visur išreiškia ir savo požiūrį. Antai, jis su užuojauta kalba apie vargingą būrų buitį, duoda jiems įvairių praktinių patarimų, pasmerkia kai kuriuos negražius liaudies papročius, piktai išbara būrų įprotį girtauti ir pan. Dalis tų gausių didaktinių pamokymų gimė K. Donelaičio, ištikimo būrų draugo, širdyje, kitus jam piktavo jo dvasininko profesija ir religinėje pasaulėžiūroje susiformavusi moralė.

Kiekvienam valstiečiui gerai pažįstamą kaimo gyvenimą ir gamtą, būrų darbų ir jų buitį K. Donelaitis savo "Metuose" apdainuoja gryna ir turtinga liaudiška kalba, kupina spalvingų liaudiškų posakių, vaizdingų metaforų ir palyginimų, paimtų iš gyvosios liaudies kalbos.

Idėjinių atžvilgių K. Donelaičio "Metuose" labiausiai vertinga tai, kad jis drąsiai ir teisingai parodo įvairius socialistinius prieštaravimus tarp valstiečių ir dvarininkų. Valstiečiai būrai— išsekinti baudžiavinio darbo, baudžiami žiauriomis kūno bausmėmis, varginami įvairiausių duoklių ir mokesčių, alinami pusbadžio gyvenimo, skendi tamsoje ir skurde. Poetas su skaudama širdimi dejuoja dėl sunkaus baudžiauninko likimo:

Juk ir mes, kaip tu, šiame sviete vos pasirodom,
Štai tuo bėdos iš visų pašalių susibėga
Ir nuo lopšio mus ik grabo persekioja.

O ne kartą jis pykčio liepsnojančiomis akimis drąsiai sušunka ant ponų, griežtai pasmerkdamas tuos liaudies engėjus:

Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?

Valstiečius engią dvarininkai bei įvairūs jų samdiniai — žmonės be širdies ir gailėsčio, be sąžinės ir gėdos, nesivaržą jokiomis priemonėmis savo turtams didinti. Poetas tų priešišku klasių atstovus yra sugretinęs tokiais kontrastingais palyginimais:

Pons didžios giminės, tarp būrų vis pasipūtęs,
Nei lašinių taukai ant šilto viralo plaukia:
Bet nabagėlis burs, skylėtą mučę nuvožęs,
Dėl jo žaibo lėts pas šaltą kakalį dreba
Ar iš tolo kloniojas didžiai pasilenkęs.

Visur klestinti socialinė nelygybė valstie-

čius užjaučiantį poetą vertė susimąstyti, kur tos nelygybės šaknys. Savo veikėjų lūpomis Donelaitis daro tokią reikšmingą išvadą, visai sutampančią su šviesiausių anos gadyinės protų skelbiama prigimtinės lygybės idėja:

Žinom juk visi, kaip mes nuoginteli gemam,
Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžotį nabagai,
Ciesorius taip jau, kaip jo skaroti padonai
Ubags taip, kaip pons kytriausias, užgema glūpas.

Vadinas, visokia nelygybė atsirado vėliau, kai ponai įgijo galimybę išnaudoti būrą. Skelbdamas tokias ano meto sąlygomis drąsias ir maištingas mintis, K. Donelaitis užėmė labai pažangias idėjines pozicijas.

Ir dėl realistiškai pavaizduoto liaudies gyvenimo, ir dėl tikrai liaudiško poeto požiūrio į vaizduojamus reiškinius ir įvykius, ir dėl liaudžiai gerai suprantamos kalbos bei liaudiškų meninės išraiškos priemonių Donelaičio "Metai" tikrai nusipelno liaudiškos poemos vardo. Dėl šių savo ypatybių poetui gyvam esant ji negalėjo išvysti pasaulio šviesą. Net XIX a. pradžioje kūrinys pasirodė viešumoje, tik gerokai sušvelninus socialiniu atžvilgiu aštriasias vietas.

Plačiausio pripažinimo ir didžiausio populiarumo K. Donelaičio "Metai" susilaukė mūsų laikais. Tarybų Lietuvoje pasirodė jau išversta į latvių, baltarusių, lenkų, čekų kalbas. Pridėję prie to dar XIX a. atliktus "Metų" vertimus į vokiečių kalbą, išverstąsias poemos ištraukas ar pasakėčias į estų, ukrainiečių, vengrų, anglų, prancūzų, lotynų, žydų ir kitų tautų kalbas, galime pasidžiaugti, kad K. Donelaitis su savo talentinguoju kūrinium jau apkeliavo daugelį šalių, kad jo šlovės garsas vis plačiau sklinda po visą pasaulį. Todėl šiandieną, pagerbdami įžymiojo grožinės lietuvių literatūros pradininko K. Donelaičio jubiliejų, mes su dideliu nacionalinio pasididžiavimo jausmu galime pakartoti šiuos lietuvių tarybinio poeto A. Venclovos eilėraščio "Donelaitis" žodžius:

Iš baudžios nakties įaugai tu į mūs kultūrą,
Kaip plačiašakis ažuolas — gumbotas, drūtas,
sveikas.

Nepajėgė stiprybės tavo sunaikinti laikas —
Tu būsi gyvas amžinai, kaip tavo raštų būras.

Vilniaus Kapsuko vardo universitetas

Turistų, atvykstančių į Tarybų Lietuvos sostinę Vilnių, laukia daug įdomių objektų: ir architektūra, atstovaujanti visiems viduramžių ir naujųjų laikų stiliams, ir lyriškų kalvų bei pušynų apylinkės, ir šiuolaikinė pramonė. Viską, ypač, jeigu trūksta laiko, pamatyti sunku. Bet nė vienas kultūringas miesto lankytojas nepraleis progos susipažinti su namų kompleksu, apjuostu Universiteto, Talat-Kelpšos, Gorkio ir Sruogos gatvių. Šis kompleksas su savo senoviškais kiemais, arkadomis, kontraforsais, puošnionimis salėmis sudaro vieną vertingiausių Vilniaus architektūros ansamblių. Bet rūmai garsūs ir įdomūs ne tik architektūra: jie turi didingą istoriją ir tuo pačiu gyvena labai impulsyvia dabartimi. Juose dirba seniausias Lietuvoje, o kartu ir Tarybų Sąjungoje universitetas, vienas seniausių aukštojo mokslo centrų visoje Rytų Europoje.

Vienas iš seniausių rytų Europoje

Universiteto įsteigimo data laikoma 1579 m. balandžio 1 diena, kada Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras paskelbė privilegiją, kuria buvo leista Vilniuje veikusios jėzuitų kolegijos bazėje įkurti universitetą, tuo metu lotyniškai vadinamą Academia et universitetas Vilmensis. Per tuos beveik 400 metų universitetas įnešė didžiulį indėlį tiek į Lietuvos, tiek į kaimyninių tautų kultūrą. Jo istorijoje buvo visko: didžio klestėjimo laikotarpius pakeisdavo stagnacija, progresyviai minčiai pastodavo kelią konservatyvumas ir reakcija, du kartu universitetas buvo iš viso uždarytas. Bet nebuvo momentų, net ir pačiais nepalankiausiais jo veiklai metais, kad universitetas nebūtų vaidinęs progresyvaus vaidmens, kad jo profesūros ir studentų tarpe nebūtų buvę pažangiųjų idėjų šalininkų ir skleidėjų.

Pirmieji du universiteto veiklos šimtmečiai nebuvo itin našūs. Iki 1773 m. universitetą, kaip ir daugumą kitų to meto aukštųjų mokyklų, administravo ir profesoriavo jėzuitai, kurių pagrindinis rūpestis buvo ne mokslas, o pašlijusios tuo metu kata-

likybės stiprinimas, kova su protestantais ir pravoslavais. Visuose darbo baruose viešpatavo scholastika ir dogmatizmas. Tačiau, kad ir tesirūpindami vien siaurais katalikų bažnyčios interesais, jėzuitai negalėjo ignoruoti kultūrinių krašto reikmių. Į laiko keliamas aktualijas būdavo atsakoma reikšmingais darbais. Šalia teologinių disciplinų čia buvo dėstoma matematika, fizika, istorija ir vadinamieji laisvieji menai. XVII a. vidury buvo atidarytas teisės fakultetas, kuris, tiesa, vėliau smarkiai sunyko. Profesoriai M. Smigleckis ir A. Olizarovskis (XVII a.) savo paskaitose ir raštuose praritardavo apie baudžiavinės santvarkos reformų būtinumą. Universiteto auklėtinis Smotrickis 1619 m. išspausdino savo garsiąją rusų gramatiką. 1595 m. universitetas pradeda spausdinti lietuvių kalba knygas, kurių tarpe buvo keletas didžiųjų lietuvių raštijos paminklų (M. Daukšos "Postilė", K. Širvydo lotynų-lenkų-lietuvių kalbų žodynas ir kt.). Universiteto rektorius A. Kojelavičius (1609-1677) parašė ir išleido pirmąją Lietuvos istoriją. XVIII a. viduryje buvo įsteigtas astronomijos observatorija, pradėta plačiau dėstyti tikslieji mokslai, įkurti fizikos, mechanikos kabinetai, chemijos laboratorija.

Esminių pakitimų universiteto darbe įvyko 1773 m., kada buvo panaikintas jėzuitų ordinas ir universitetas perėjo vadinamosios Edukacinės komisijos (mūsų laikų terminais kalbant, tai atitinka švietimo ministeriją) žinion. Jis buvo pavadintas Vyriausiąja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokykla. Edukacinė komisija nemaža padėjo jam atsikratyti scholastikos ir virsti tikruoju aukštojo mokslo židiniu. Į pirmąjį planą iškilo tikslieji ir gamtos mokslai. Pagal 1783 m. statutą Vyriausioji mokykla turėjo du fakultetus, tuomet vadinamus kolegijomis—fizinių ir moralinių mokslų. Fizinių mokslu kolegijoje buvo matematikos, fizikos, chemijos, gamtos, astronomijos, medicinos ir mechanikos, o moraliniu mokslų kolegijoje — teologijos, teisės, istorijos,

retorikos ir literatūros katedros. Mokyklai plečiantis, buvo įvedami nauji dalykai, nenumatyti statute.

Apie mokslininkus

Vyriausiojoje mokykloje dirbo daug žymių mokslininkų. Tai pirmiausia trys garsūs botanikai: **Ž. Žilbertas** — pirmasis aprašęs Lietuvos augmeniją, **B. Jundzilas** — vadinamas Lietuvos botanikos tėvu, **G. Forsteris** — pasaulinio masto botanikas, kapitono Kuko ekspedicijos dalyvis, aistringas respublikonas. Universiteto rektorius astronomas **M. Počobutas** Vilniaus astronomijos observatoriją pavertė viena žymiausių Europoje ir už nuopelnus mokslui buvo išrinktas į Paryžiaus Mokslų akademiją. Pažymėtini taip pat matematikos profesorius **P. Norvaiša**, medikai **J. Briotė**, **S. Bisis** ir kt.

Novatoriškas Vyriausiosios mokyklos bruožas buvo tas, kad čia šalia kitų dalykų imta dėstyti architektūrą, vėliau piešimą, tapybą, grafiką ir skulptūrą. Vakarų Europos universitetuose tuo metu meno dalykai nebuvo dėstomi, nes juos laikė su mokslu nesusijusiais amatais. Meno disciplinas dėstė žymusis L. Stuoka-Gucevičius, kurio monumentaliais kūrinių didžiųjų Lietuvos architektūra, tapytojais P. Smuglevičius, J. Rustemas ir kt.

Prijungus Lietuvą prie Rusijos, Vyriausioji mokykla buvo reorganizuota, o 1803 m. pavadinta nauju vardu — Imperatoriškuoju Vilniaus universitetu. Autonominis statusas leido universitetui savarankiškai tvarkytis, plėstis ir tobulėti. Turėdamas daug talentingų mokslininkų, jis tuo metu, ypač 1813–1823 m., prilygo geriausiems Europos universitetams. Studentų skaičius kai kuriais metais viršydavo 1000. Imta dėstyti inžineriją, technologiją, geodeziją, tikimybių teoriją, agronomiją, statistiką, diplomatiją, bibliografiją ir t.t. Čia dirbo tokie įžymūs XIX a. pradžios mokslininkai, kaip geografas ir istorikas, idėjinis 1831 m. sukilimo prieš caro valdžią vadas J. Lelevelis, vienas iš lyginamosios anatomijos pagrindėjų L. Bojanus, astronomas J. Sniadeckis ir jo brolis chemikas, biologas ir medikas A. Sniadeckis, medikai tėvas ir sūnus Frankai, klasikas ir bibliografas G. Grodekas ir daugelis kitų.

Ne mažiau garsūs už savo profesorius pasidarė ir kai kurie to meto universiteto auklėtiniai. Visų pirma tai žymieji lenkų ir lietuvių rašytojai A. Mickevičius, J. Slovackis, S. Daukantas, J. Kraševskis, S. Stanevičius, L. Kondratavičius-Sirakomlia, istorikas T. Narbutas ir kt. Profesoriaus J. Rustemo tapybos studijoje mokėsi žymusis ukrainiečių poetas T. Ševčenka.

Universiteto profesūros ir studentų tarpe buvo labai populiarios demokratinės idėjos, universitete steigėsi opozicinės organizacijos (filomatai, filaretai, spindulingieji, filodelfistai, nenaudėliai ir kt.), kurių nariai caro valdžios būdavo areštuojami ir tremiami. Filomatų ir filaretų byloje buvo nuteistas ir poetas A. Mickevičius. Prasidėjus 1831 m. sukilimui, didelė dalis profesūros ir studentų aktyviai į jį įsijungė. Keršydamas už nepaklusnumą, Rusijos caras Nikolajus I 1832 m. gegužės 1 d. paskelbė reskriptą, kuriuo maištingasis universitetas buvo uždarytas. Lietuvos liberalizmo ugnis užgeso.

Tiesa, aukštoji mokykla dar nebuvo visiškai likviduota. Liko du fakultetai—medicinos ir teologijos, kurie buvo reorganizuoti į Medicinos ir Dvasinę akademijas. Bet neilgai išsilaikė ir šios: pirmoji 1842 m. buvo perkelta į Kijevą, antroji — 1844 m. į Peterburgą.

Pasklidę po visus pasaulio kampus, apie 60 uždarytojo universiteto profesorių toliau sėkmingai darbavosi mokslo labui, tik, deja, jų darbai jau maža begalėjo padaryti poveikio Lietuvos kultūros raidai. Universiteto auklėtinis J. Kovalevskis, pagarsėjęs kaip mongolistikos pradininkas Rusijoje, tapo Kazanės universiteto rektoriumi. O pvz., profesorių I. Domeiką likimas nubloškė į kitą planetos galą. Jam teko garbė būti pirmuoju Andų ir Kordiljerų kalnų tyrinėtoju, jis įsteigė Santjago (Čilėje) universitetą ir 27 metus buvo jo rektoriumi. Tik pati Lietuva ištikus 75 metus gyveno be aukštosios mokyklos, ir visos pastangos ją atkurti liko bevaisės.

Kapsukas ir universitetas

Atgaivintas universitetas buvo tik 1919 m. kovo 13 d. Tarybų Lietuvos ir Baltarusijos Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko

V. Mickevičiaus-Kapsuko dekretu, kuris skelbė, kad "...Liaudies Komisarų Taryba, turėdama tikslą sukurti šalyje kūrybinės minties židinį, aplink kurį galėtų susiburti mokslinės jėgos, sugebančios savo žiniomis ir patyrimu padėti platiems darbo žmonių sluoksniams pertvarkyti visuomeninį gyvenimą kūrybinių komunizmo idealų principais, nutarė: 1, Caro reakcijos uždaryto Vilniaus universiteto sienose įkurti visuotinį Darbo universitetą...". Buvo sudaryta organizacinė komisija, kuri tuojuo pat ėmėsi komplektuoti mokslo personalą ir pradėjo registruoti kandidatus į studentus, universitetui buvo gražintos senosios patalpos, paskirta milijonas rublių kredito. Vėliau, 1955 m., tarybinė vyriausybė, pagerbdama V. Mickevičiaus-Kapsuko vaidmenį, atkuriant universitetą, pavadino jį šio žymiojo Lietuvos revoliucionieriaus ir kultūros veikėjo vardu.

Deja, organizaciniai universiteto atkūrimo darbai buvo netrukus nutraukti, nes Vilnių okupavo Pilsudskio legionai. Okupacinė valdžia 1919 m. čia įsteigė Stepono Batoro universitetą, kuris visu savo gyvavimo laikotarpiu buvo lenkų šovinizmo ir reakcijos židinys. Tačiau ir šiomis sąlygomis universitete neužgėso nei pažangusis mokslas, nei revoliucinė pažangiųjų studentų dvasia.

1939 m. Tarybų Sąjunga Lenkijos užgrobtą Vilnių gražino Lietuvai. Kartu su tuo į Vilniaus universitetą atėjo lietuvių kalba, lietuvių profesoriai ir studentai. Tačiau dėl buržuazinės vyriausybės nerangumo, lėšų stokos ir dalies mokslo personalo nenoro keltis į Vilnių 1940 m. pavasarį universitete te veikė du fakultetai (humanitarinių mokslų ir teisių), kuriuos studijavo 1004 studentai ir dirbo 70 mokslo personalo narių.

Naujas universiteto istorijos etapas prasideda 1940 m., kai Lietuvoje įkuriama Tarybų valdžia, plačiai atvėrusi mokslo įstaiigų duris darbo žmonių vaikams. 1941 m. universitetui buvo paskirta daugiau kaip 9 mln. rb., kai tuo tarpu 1940 m. jo sąmata sudarė tik apie 2,5 mln. litų. Dirbo 4 fakultetai su 2274 studentais. Prie universiteto buvo įsteigti Darbininkų ir valstiečių rengiamieji kursai, turėję tikslą padėti grei-

čiau pasirengti inteligentijai, kilusiai iš proletarinių sluoksnių.

Tai buvo labai veržlus ir labai vaisingas lakotarpis, deja, truko jis vos vienerius metus. Lietuvą okupavus hitlerininkų armijai, universitetui atėjo juodos dienos. Prasidėjo žiaurus didelės personalo ir studentų dalies terorizavimas. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis buvo atleista iš darbo 65 įvairių specialybių profesoriai ir dėstytojai. Daugelį dėstytojų ir studentų hitlerininkai suėmė ir sušaudė. Studentų skaičius sumažėjo 65%. Studentams dažnai į paskaitas reikėdavo rinktis slapta, nes jaunimas buvo gaudomas darbams Vokietijoje ir frontui. Tačiau net toks apgailėtinas universiteto egzistavimas okupantams atrodė nepageidautinas.

Hitlerininkai apvogė universitetą

Po to, kai Lietuvos jaunimas boikotavo vokiečių paskelbtą mobilizaciją, hitlerininkai nusprendė universitetą visiškai uždaryti. 1943 m. kovo 17 d. universiteto rūmai buvo apsupti stipriai ginkluotų gestapininkų ir esesininkų. Šautuvų buožėmis, geležinėmis dalbomis buvo daužomos iškabos, papuošalai, statulos, vitrinos, plėšomi paveikslai. Rytojaus dieną okupantų spaudoje buvo paskelbtas potvarkis, kupinas pykčio lietuvių inteligentijos adresu. Potvarkis skelbė:

"Pašauktųjų registracijos vykdymas Lietuvoje dėl tam tikrų intelektualinių sluoksnių įtakos buvo neigiamai paveiktas.

... Kad būtų apsaugota sveikai galvojančių lietuvių tautos dauguma nuo pragaištingos tam tikrų politikuojančių intelektualinių sluoksnių įtakos ir būtų užtikrintas tolimasis darbo prievolės vykdymas, Reicho Komisaras Rytų Kraštui įsakė vykdyti čia skelbiamas priemones:

1. Universitetas su visais savo skyriais tuojuo uždaromas..."

Kratos universitete, turto grobimas ir naikinimas truko pusantro mėnesio. Okupantai išgrobstė ir sunaikino 2/3 inventorius ir baldų, daug mokymo priemonių, brangių XV-XVII a. rankraščių, o traukdami iš Vilniaus, padegė ir pačius universiteto rū-

mus. Tik herojiškomis kelių darbuotojų pastangomis pavyko užgesinti gaisrą.

Rūmai buvo išgelbėti, o praėjus vos 3 dienoms nuo to, kai kapituliavo Vilniuje gynešis vokiečių garnizonas*), į universitetą susirinko tie jo darbuotojai, kurių karo audra neišbloškė iš miesto. Senasis mokslo židinys buvo vėl atgaivintas. Pats mokslas, žinoma, prasidėjo kiek vėliau (spalio 10 d.). Sunkios tai buvo dienos, darbo sąlygos — nenormalios. Auditorijų ir bendrabučių langams trūko stiklų, neveikė elektros srovė ir vandentiekis, nebuvo kuo kūrenti patalpų. Studentai ir dėstytojai kentė alkį. Trūko ne tik laboratorinių įrengimų ir vadovėlių, bet net popieriaus ir pieštukų paskaitoms konspektuoti. Po karo audros į darbą tesugrįžo 31% prieškarinės sudėties profesorių ir docentų, 22% dėstytojų ir asistentų, administracijos darbuotojų.

Žodžiu, trūko visko. Užteko tik dėstytojų ir studentų entuziazmo. Nuoširdžiai rūpinosi universitetu Komunistų partija. Negailėjo paramos tarybinė vyriausybė, kuri žūtubūtinio karo sąlygomis, kada viskas buvo aukojama frontui, sugebėjo rasti lėšų atkurti ir vystyti senąjį mokslo židinį. Daug padėjo ir kitų TSRS respublikų aukštosios mokyklos, sušelpusios knygomis, įrengimais ir kadrais. Vyriausybės ir draugų iš kitų respublikų parama universiteto darbuotojų ir studentų entuziazmą pavertė galinga jėga, ir karo bei okupacijos žaizdos per trumpą laiką buvo užgydytos.

Plėčiasi universiteto darbai

Universitetas plėtėsi visomis kryptimis ir kas metai tvirtėjo. Tai rodo, kad ir studentų statistika. 1944-1945 mokslo metais studentų buvo 986, o baigė universitetą vos 48 žmonės. 1964 m. lapkričio 1 d. duomenimis, universitete mokosi 10255 studentai, arba 10 kartų daugiau, o paskutinę absolventų laidą sudarė 826 jaunieji specialistai. Iš pradžių egzistavo tik tradicinė stacionarinė mokymo forma. 1953 m. buvo priimti pirmieji 149 neakivaizdininkai, o dabar neakivaizdinis skyrius yra pats gausiausias universitete — jame mokosi 4,337 žmonės. 1958 m., tenkinant Vilniaus darbininkų ir tarnautojų pageidavimą, buvo įsteigtas va-

karinis skyrius, kuriame sudarytos sąlygos vakarais klausyti paskaitų ir atlikinėti pratības tiems, kurie dieną dirba. Šio tipo studentų skaičius padidėjo nuo 13 iki 1237. 1964 m. Kaune buvo įsteigtas Bendramokslinis fakultetas, kuriame pirmus trejus studentijų metus kauniečiai neakivaizdininkai bus mokomi vakariniu būdu. Tokiu būdu daugeliui neakivaizdininkų, gyvenančių Kaune, sudarytos sąlygos pereiti į pusiau stacionarinį mokymosi būdą, tuo pačiu palengvinamos jų studijos. Iš viso pokario metais universitetą baigė 10,390 kvalifikuotų specialistų.

Universitetas turi 8 fakultetus: Fizikos ir matematikos, Chemijos, Gamtos, Medicinos, Istorijos ir filologijos, Ekonomikos, Teisės, Bendramokslinį Kaune. Veikia dar Gydytojų tobulinimosi fakultetas, kuriame kelia kvalifikaciją jau baigę aukštąjį mokslą medikai.

Į universitetą gali būti priimtas bet kuris TSRS pilietis (arba TSRS gyvenantis užsienietis), baigęs vidurinį mokslą ir išlaikęs stojamuosius egzaminus, tik, stodamas į stacionarinį skyrių, jis neturi būti vyresnis kaip 35 metų. Be to, stacionarinio skyriaus teisės ir žurnalistikos specialybės reikalauja dvejų metų darbo stažo.

Priėmimo kontingentus nustato vyriausubiniai planavimo organai, kurie apskaičiuoja, kiek ateityje vienoje ar kitoje srityje reikės specialistų. Kadangi stojančiųjų visada būna žymiai daugiau negu vietų, universitetas gali pasirinkti geriausius kandidatus. Todėl stojamieji egzaminai esti konkursiniai. Pirmiausia žiūrima, kaip stojantysis laiko būsimaį specialybei artimų disciplinų egzaminus, paskui "sveriami" kiti pažymiai, vertinamas bendras išprusimas. Priimami tie, kurių rodikliai būna geriausieji.

Tokios yra sąlygos ir tokie apribojimai, daromi stojantiems į universitetą. Tautybė, rasė, religija, kilmė, lytis, socialinė padėtis ir praeitis negali būti įstojimo į universitetą kliūtis. Negali būti kliūtis ir turtas, nes mokslas yra nemokamas, valstybė studentams moka stipendijas (jų vėliau gražinti nereikia), aprūpina bendrabučiais su visu inventoriumi ir patalyne. Socialiniu atžvilgiu Vilniaus universiteto studentus galima skai-

*) Vilnius buvo išvaduotas 1944 m. liepos 13 d.

dyti į tris grupes: darbininkus, kolūkiečius ir tarnautojus arba jų vaikus.

Šiandieninės Lietuvos moterys retai kada benori būti vien namų šeimininkėmis ir siekia įsigyti specialybę. Todėl vyrų ir moterų santykis universitete yra panašus į šį santykį respublikoje.

Studentų tautinė sudėtis atspindi respublikos tautinę sudėtį. Apie 90 procentų sudaro lietuviai, likusius 10 procentų—rusai, žydai, lenkai, baltarusiai ir kitų tautybių žmonės. Paskaitos skaitomos lietuvių kalba, išskyrus keletą grupių su dėstoma rusų kalba.

Studentams stengiamasi sudaryti tokias sąlygas, kad jie galėtų įsisąmoninti visas universiteto jiems teikiamas žinias, išmokyti savarankiškai analizuoti savo specialybės problemas, įgyti reikiamą praktinio darbo įgūdžių. Todėl jie turi nemaža dirbti šiuolaikine aparatūra aprūpintose laboratorijose, yra siunčiami į ilgalaikę gamybinę praktiką. Studentus aptarnauja turtinga Moksline biblioteka (200 tūkstančių tomų), turinti specializuotus fondus ir skaityklas katedrose. Rengiamos įvairios gamybinės ekskursijos. Dažnai gabesnieji studentai ilgesniam ar trumpesniam laikui siunčiami pasispecializuoti į kitas aukštąsias mokyklas. Didelė dalis priklauso Studentų mokslinei draugijai, kuri, talkininkaudama katedroms, išmoko mokslinio darbo pradmenų ir tuo pačiu sudaro našesnę mokymąsi.

Vilniaus universiteto studentai yra pagarsėję kaip talentingi saviveiklininkai ir geri sportininkai. Ypač plačiai žinomas liaudies dainų ir šokių ansamblis, su pasisekimu apkeliaves ne tik visą Lietuvą ir didžiulius TSRS plotus, bet ir kaimynines Europos šalis. Populiarus ir akademinis choras, vis stiprėja teatro studija. Universiteto sportininkai yra daugelio tarptautinių susitikimų nugalėtojai. 1962 m. jiems teko sėkmingai parungtyniauti Filadelfijoje: čia jie ("Žalgirio" komandos sudėtyje) akademinio irklavimo aštuonvietės varžybose įveikė JAV nacionalinę rinktinę.

Pirmosiomis dienomis po universiteto atgaivinimo mokslinis darbas dėl kadru stokos ir absoliutaus mokslo priemoniu nebuvimo buvo beveik neįmanomas. Bet jis netruko

atsigauti. Profesorijų universitete buvo likę nedaug, bet tie, kurie liko, buvo talentingi ir energingi. Jie, vyriausybės remiami, atkūrė materialinę mokslo bazę, išugdė gabią jaunųjų mokslininkų pamainą, kai kurie sukūrė reikšmingas mokslines mokyklas.

Šiuo metu universiteto mokslo personalą sudaro 586 žmonės, kurie, šalia pedagoginio darbo, daro didelės reikšmės mokslinius tyrimus. Apsirūpinę šiuolaikine aparatūra, sukaupę nemažą patyrimą, dosniai vyriausybės finansuojami, Vilniaus universiteto mokslininkai dirba našiai, ir jų laimėjimai yra plačiai žinomi.

Mokslo pasaulyje plačiai žinomi universiteto matematikų darbai iš tikimybių teorijos ir skaičių teorijos, fizikų—iš kvantinės atomo teorijos ir puslaidininkų. Kova su metalų korozija, augimo stimulatoriai, krūtinės ląstos ir skrandžio chirurgija ir t. t.—tai mokslo sritys, kur universiteto mokslininkai tarė ir savo svarų žodį.

Vilniaus universitete yra stambi šiuolaikinio mokslo įstaiga ir palaiko labai glaudžius ryšius su daugeliu Tarybų Sąjungos aukštųjų mokyklų ir mokslinio tyrimo institutų. Į šias įstaigas universitetas siunčia tobulintis savo darbuotojus, siunčia į jas ir priima iš jų disertantus, keičiasi publikacijomis, patyrimu, moksline informacija, rengia bendras mokslines konferencijas. Tie saitai būdingi visoms universiteto grandims, ir iš viso negalima suprasti šiandieninių universiteto problemų, negalima susidaryti pilno jo veiklos vaizdo, jeigu užmiršime šį bendradarbiavimą.

Panašaus pobūdžio, tiesa, gerokai siauresni, bet vis dėlto intensyvūs ryšiai sieja universitetą ir su daugeliu užsienio mokslo įstaigų. Tų ryšių geografija apima visą planetą. Vien biblioteka šiuo metu keičiasi leidiniais su beveik 200 užsienio bibliotekų, jų tarpe su 13 JAV bibliotekų (Kongreso biblioteka, Čikagos, Mičigano, Kalifornijos, Harvardo universitetų ir kitomis bibliotekomis). Užsienio mokslininkai atvyksta į mūsų universitetą studijuoti čia esamų šaltinių, pasikonsultuoti įvairiais mokslo klausimais.

Nemaža ryšių sieja Vilniaus universitetą

ir su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis. Gerbdami daug žmonijai davusią Amerikos kultūrą, simpatizuodami pažangiųjų amerikiečių (Džefersono, Linkolno, progresyviųjų dabarties veikėjų) idėjoms, gėrėdamiesi Tveno, Londono, Dreizerio, Hemingvėjaus, Steinbeko raštais, vertindami Amerikos mokslą, Vilniaus universiteto dėstytojai ir studentai gyvai domisi šiandieninės Amerikos gyvenimu, ypač jos mokslo ir kultūros raida, atidžiai skaito JAV leidžiamą literatūrą. Palaikomį kontaktai su JAV lietuvių kolonijomis, ypač su Amerikos lietuvių laikraščiais "Laisvė" ir "Vilnis." Visi amerikiečiai, lankydami Vilniuje, paprastai aplanko ir universitetą ir būna čia svetingai sutinkami. 1962 m. Vilniaus universiteto taryba žinomą JAV veikėją A. Bimbą išrinko istorijos mokslų garbės daktaru. Į Ameriką kasmet vyksta stažuotis vienas kitas universiteto mokslininkas: Jelio universitete tobulinosi chemikas L. Simonavičius, Čika-

gos universitete — chemikas A. Levinskas, Renselaro Politechnikos institute ir Pensilvanijos universitete — fizikas V. Šugurovas. 1964 m. į Niujorką išvyko Bibliotekininkystės katedros vedėjas ir ilgalaikis Mokslinės bibliotekos direktorius L. Vladimirovas, kuris buvo išrinktas SNO bibliotekos direktoriumi.

Dabartinis universiteto gyvavimo etapas — pats šviesiausias ir našiausias jo ilgaamžėje istorijoje, nes niekada visapusiškos raidos tempai nebuvo tokie greiti.

Vystantis respublikos liaudies ūkiui ir kultūrai, kaskart vis daugiau prireiks specialistų su universitetiniu išsilavinimu. Todėl universitetas augs ir plėsis. Artimiausioje ateityje numatoma pastatyti naują universiteto miestelį. Numatoma išskirti stambias pinigų sumas naujausiai aparatūrai įsigyti. Visa tai sudarys dar geresnes sąlygas studentų apmokymui ir moksliniam darbui.

Pranas Raščius

DEBESIS

Atšniokščia debesis
Melsvais keliais padangių,
Kryžiuojasi žaibai
Prie vyšnios, prie žalios...
Bet naujuose namuose
Jau niekas ant palangių
Rupios Agotos duonos
Nedėlios.

Ir niekas jau nepuls
Prieš apvaizdą ant kelių,
Dar nuolankesniais būt
šioj žemėj nežadės,
Ir nieks paskubomis
Su drapanom mazgelio
Prie savo durų slenksčio
Nepadės.

Tiktai visi žiūrės
Kaip vyšnios geria lietu,
Pavargusios kaitroj,
Ištroškusios labai...
Ir kaip žaibolaidžių
Viršūnės aštrios, kietos
Į juodą dangų sminga
Lyg žaibai.

Alf. Maldonis

KASDIENINĖS MINTYS

Apie tai dabar kiekvienas mąsto.
Apie tai savęs ir kito klausia.
Akys tarsi fabriko langai negęsta —
Kas svarbiausia?

Mąsto autobusuos rytmetį ankstybą,
Kur ne vietas — oro maža.
Kur šešiolikmečiai ant rasoto stiklo
Pirmai meilei sveikinimą rašo.

Mąsto, kol kranai atplukdo siją,
Kolei krautuvėje sveria duoną.
Kaip, su kuo gyvenime susiję?
Ar su tuo, ko stinga mums?
Su tuo, kas duota?

Kur pati brangiausia mūsų pusė?
Kas papiktins ją, o kas patenkins?
Tarsi linijų skirtingų autobusai
Praeitį ir ateitį kasdieną lenkias.

Apie tai dabar kiekvienas mąsto,
Apie tai savęs ir kito klausia.
Išvadų — kad ir sunkių — neišsigąsta.
Tai — svarbiausia.

GYVENIMO KELIAS

Į kalną kelias tęsiasi
Tiesus, bet dar nežinomas,
Einu — ryškėja, plečiasi
Vis horizonto linija...

Sustoti neįmanoma,
Nes kiekviena pakopa
Naujai, giliau gyvenimą
Suprast, pažint moko.

Mums kiekvienam juk norisi
Pasiiekti, kas nežinoma,
Ir horizonto toliuose
Įbrėžti savą liniją.

Elvyra Kubiliūtė

KLAIDOS ATITAIŠYMAS

Š. m. "Šviesos" No. 2, psl. 41, mano straipsnyje "LLD nueitas kelias", įsibriovė klaida. Iš atminties cituodamas 1958 m. Pittsburge įvykusio VIII LLD suvažiavimo rezoliuciją pasakiau: "Gana ilgoje rezoliucijoje pasidžiaugta Lietuvon vykstančių ekskursijų gerais rezultatais", o turėtų būti "Lietuvos žmonių laimėjimais į mokslą".
Atsiprašau.

A. Petrika

IŠ LLD PRAEITIES

(Tąsa nuo 75-to pusl.)

Rolė" (du tomus), bendrą amerikiečių rašytojų veikalą "**Amerikos Demokratijos Steigėjai**" ir visą eilę kitų veikalų.

Tais laikais Draugijai stokuodavo knygoms rankraščių. Daugiausiai jų parūpino šieji draugai:

Rojus Mizara, kurio mano sekretoriavimo metais išleidome keturias knygas: "**TSRS Penkioliktaisiais Metais**", "**Povilas Jurka**", "**Ūkanos**" ir "**Bernardo Gavelio Klaida**"

Antanas Bimba: "**Kelias į Naują Gyvenimą**", "**Amerikos Prezidentai**" ir "**Prisikėlusli Lietuva**".

Dr. Jonas Kaškaitis: Greta jo pirmiau paruoštų knygų, jis išvertė M. Ilino veikalą "**Gory i Liudi**" (lietuviškai — "**Gamta ir Žmonės**"), taipgi "**Žmogus ir Mašina**" iš J. šuro veikalo "**Odna Minuta**".

Dr. A. Petrika pateikė svarbų veikalą "**Lietuvių Tautos Atbudimo Pionieriai**" ir nuolatos bendradarbiavo "Šviesoje".

Tiek galima pasakyti prisimenant pačius svarbiausius įvykius. Esu dėkingas draugams ir draugams, kurie nuoširdžiai su manimi bendradarbiavo Draugijos reikaluose. Kviečiu visus juos ir toliau darbuotis.

TURINYS

Ketvirtis šimtmečio Tarybų Lietuvai	66
Manoji Lietuva. Eilėraštis. Br. Ribokas	68
Mano pažintis su Lit. Draugija. Jonas Bulota	69
Liepos dvidešimt pirmoji. Eil. Justas Paleckis	71
Mes dėkingi Lit. Draugijai. L. Valbasys ir A. Zokas	73
Kaunas. Eil. V. Jocaitis	73
Iš LLD praeities. D. M. Šolomskas	74
Prisimenant P. Pakalniškį. Dr. Antanas Petrika	76
Poetas Mieželaitis apie R. Mizarą	79
žvejai. Eil. Rimgaudas Graibus	80
L. Adomuskas — didis kovotojas. G. Abramavičius	81
V. Dubendris ir jo veikla. P. Buknys	82
Būna kartais. Eil. Jonas Jurevičius	83
Septyni slėniai. Eil. D. Urnevičiūtė	83
Įžymioji Lietuvos liaudies švietėja. Pr. Juozapavičius	84
Didysis lietuviškų būrų draugas. Kostas Doveika ..	87
Vilniaus Kapsuko vardo universitetas	90
Debesis. — Eil. Pranas Rasčius	95
Kasdieninės mintys. Eil. Alf. Maldonis	95